Anthropological Studies of Cultural Heritage
ISSN: 1709-2538
Specialized Quarterly Journal of the Anthropological Research Center Research Center of Cultural Heritage and Tourism
Winter 2025 | Volume 2 | Issue 1

Ethnoarchaeology and the Historical Dynamics of Culture in Iran

Hassan Fazeli Nashli[1]✉, Minu Salimi[2], Ashkan Pourian[3]

1 Professor, Department of Archaeology, University of Tehran, Tehran, Iran. Corresponding author: **hfazelin@ut.ac.ir**
2 Assistant Professor, Department of Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
3 PhD Graduate, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract: Modern-period archaeology, as the study of the characteristics of the modern world, has expanded considerably, encompassing a broader range of research topics, geographical scope, and methodological requirements. This paper first seeks to outline the fundamental structures of this approach by examining modern-period archaeology, and then, with a preliminary discussion of Iran's historical conditions in the modern era, highlights its value for historical and ethnoarchaeological studies in the country. Research on the material culture of the modern period in Iran (excluding topics examined by art history scholars) has a very limited history. Consequently, the scope of modern-period archaeological research in Iran has yet to develop into a coherent body of study. The interdisciplinary nature of this approach also allows for the inclusion of certain other types of activities under the rubric of modern-period material culture studies. In particular, ethnoarchaeology and historical archaeology have provided valuable experience for research on the recent past, offering potential models for future studies of material culture.

History
Received: April. 6.2025
Accepted: June. 17.2025

Assigned Issue Date: Winter 2025

Online and Print Publication Date: Autumn **2026**

Keywords
Iran
Modern archaeology
Ethnoarchaeology
Historical archaeology

Citation: Fazeli Nashli, H., Salimi, M., & Pourian, A. (2025). Ethnoarchaeology and the Historical Dynamics of Culture in Iran. *Anthropological Studies of Cultural Heritage, 2*(1), 113-138.

https://doi.org/

© 2025 (1403). The authors. Anthropological Studies of Cultural Heritage, a scholarly and specialized journal of the Research Institute of Cultural Heritage and Tourism.

1. Introduction

The passage of the last four centuries coincides with some of the most profound events in human history—events that, beyond their temporal proximity to the modern era, have created a vast chasm between the present and the preceding periods through a tremendous transformation in the various components of human material and cultural life. The extensive paradigmatic changes in human social and cultural life over the past four centuries, which have given rise to diverse conceptual and theoretical variations, are rooted in efforts to comprehend these transformations and to define the "present" as a distinct temporal sphere—superior to the past and transcending the cyclical laws of history.

Archaeology itself represents one manifestation of these paradigmatic shifts in historical understanding. Its emergence in the eighteenth century—the Age of Enlightenment and humanism—was shaped

by efforts to legitimize historical understanding through a changing approach that occurred during this period. If one could, in a preliminary and universal sense, characterize pre-modern historical understanding as text-based, then archaeology, as a child of the modern era, subjects the evidence of that past to critical reasoning. Perhaps no other branch of archaeology (whether classified by period, approach, method, or data treatment) remains as faithful to the holistic and historical nature of eighteenth-century scholarship as modern-period archaeology.

Modern-period archaeology is a generic term for a broad collection of methods for studying material culture with a focus on the period after the sixteenth century AD. As the complexity of this historical past—and consequently, our knowledge of it—increases, the quality of questions and concepts under discussion also grows more intricate. For this reason, this branch, despite its capacity to study the entire geography of the world, is recognized as a specialization focused on the emergence of the "modern" world. In other words, modern archaeology is the archaeology of modernity and its indirect effects on the non-European world. This is partly due to the modern period's separation from other historical periods as a time of global expansion of the modern condition. In any case, as we approach the present, the dimensions of modern-period archaeology, in its capacity as the study of modern world characteristics, have expanded, encompassing more research topics, geographical scope, and methodological requirements. This paper attempts, first, to examine modern-period archaeology to identify the fundamental structures of this approach, and then, through a preliminary discussion of Iran's historical conditions in the modern era, to demonstrate its value for historical and ethnoarchaeological studies in the country.

2. Research Methodology

This study employs a comprehensive review and synthesis of theoretical and methodological literature pertaining to modern-period archaeology, historical archaeology, and ethnoarchaeology. The research methodology is primarily qualitative and analytical, drawing upon extensive secondary sources from both Western and Iranian scholarly traditions. The authors examine the intellectual genealogy of modern-period archaeology, tracing its development from the American historical archaeology tradition and the Annales School of historiography, and analyzing its application through various ethnoarchaeological case studies conducted in Iran.

The methodological framework integrates several approaches: (1) critical review of theoretical foundations and key concepts in modern-period archaeology and ethnoarchaeology; (2) comparative analysis of ethnoarchaeological research projects carried out in Iran by both international and Iranian scholars, examining their research designs, data collection methods, and interpretive strategies; and (3) detailed examination of specific case studies that employ a combination of archaeological fieldwork, oral history, architectural analysis, and ethnographic observation. The paper places particular emphasis on projects that have utilized interdisciplinary methods—combining material culture analysis with documentary sources, oral testimonies, and participant observation—to investigate the recent past in Iran. This methodological synthesis aims to identify best practices and develop a framework for future ethnoarchaeological and historical archaeology research in the Iranian context, addressing the current gap between archaeological and anthropological approaches in the country.

3. Discussion

3.1. Modern-Period Archaeology as an Approach

Two primary factors have shaped the form of modern-period archaeology over the past forty years: first, the historical archaeology tradition in America, and second, the transformation in historical studies with the emergence of the Annales School. Both of these factors were part of a broader shift in

cultural studies moving away from structuralism, beginning in the 1950s (and for the Annales School, the 1920s), culminating in the 1960s and 1970s.

American historical archaeology has a history of over 170 years. Until the 1960s, its primary objective was the study of historical structures and artifacts from America's colonial period, focusing on the identification and preservation of cultural heritage. The 1930s, during the New Deal era, marked a significant turning point when attention to cultural heritage became part of broader efforts to bolster American public confidence. Heritage management has consistently served as the standard for archaeological study in historical period sites in America and other countries, with other components of archaeology assessing their needs based on its performance and programs.

The most important issue during this period was distinguishing historical from archaeological dimensions. The question of method and how to address research questions had been the primary factor separating history and archaeology. However, this period witnessed efforts to differentiate the types of questions and fundamental concepts between the two disciplines. Subjectivity, holism, and a tendency toward social understanding were among the primary characteristics of history. In contrast, historical archaeology embraced an anthropological approach—which the Binford group considered the main vehicle for prehistoric archaeology—as an alternative to the historical perspective of the time; this approach was characterized by objectivity, rationalism, and a tendency toward understanding culture. This was essentially an identity challenge that historical archaeologists embraced to be taken seriously among other branches of the profession. This effort to be accepted as "archaeologists"—rather than historians or mere heritage stewards—led to the formation of many essential infrastructures that distinguish historical archaeology among other approaches to studying the post-sixteenth-century world.

3.2. The Annales School and Its Influence

The Annales School and the sociological approach of Eric Wolf profoundly influenced the framing of core questions in modern-period archaeology. Wolf's emphasis on "society" over "culture" and on "micro-approaches" over "holistic approaches" positioned his perspective within the Annales tradition, despite his not being French or directly affiliated with the school. Wolf's work focused on the history of subordinate classes from the fifteenth century to the present, encompassing broad temporal and geographical scope.

Key characteristics shared by the Annales School and American historical archaeology include attention to social classes that rarely find a place in official historiography. This focus on marginalized segments of society reaches its zenith in Eric Wolf's work, "Europe and the People Without History." Although Wolf cannot necessarily be considered part of the Annales School, the importance he placed on "society" versus "culture" and the "micro-approach" versus the "macro-approach" placed his influence on archaeology within the category of the Annales tradition.

Over time, theoretical approaches such as "the study of power and ideology," "people and the history of people without history," "analysis of symbol and meaning," "racial inequality," "ethnicity," "class," "gender," "colonial impact on indigenous peoples," "center-periphery studies," "consumption patterns," "cultural zones in the modern period," "American Civil War," "emphasis on ethnoarchaeology," and particularly "capitalism," "production levels," "consumption of cultural materials," "industrialization," and "ideology" demonstrate the breadth of influence not only from the Annales tradition but also from many anthropological and Marxist approaches prevalent in the 1980s and 1990s.

3.3. Ethnoarchaeology: Concept and Meaning

The term "ethnoarchaeologist" was first used approximately one hundred years ago by G. W. Fewkes in an article about

migration traditions among primitive Americans. He employed this term to describe archaeology that, as a preliminary to its work, collects comprehensive and extensive information from a contemporary society whose prehistoric period it is studying. Frank Cushing and the Mindeleff brothers, working in the American Southwest in 1886 and 1900 respectively, were ethnoarchaeologists according to Fewkes' definition.

Donald Thomson's article, presented under the title "The Influence of Seasonal Factors on Human Culture," can be considered the first paper in the field of ethnoarchaeology in its relatively new sense. Thomson demonstrated that the interpretation of tools, settlement patterns, and other cultural characteristics of an indigenous Australian tribe called "Wikminkan" during adaptation to wet and dry seasons differed significantly from what archaeologists typically interpret in similar cases.

In 1956, Kleindienst and Watson, in an article entitled "Action Archaeology: Archaeological Findings from a Living Society," attempted to formally introduce ethnoarchaeology as a sub-discipline of anthropology. Their article encouraged archaeologists to conduct fieldwork and collect necessary information in living societies while familiarizing themselves with theoretical foundations. This information included the function of artifacts and their typological variation, subsistence patterns, and social structure. The authors also specified which sources and to what extent non-material culture could be inferred from collected information.

Various terms have been proposed for this approach: "archaeoethnographic," "ethnographic archaeology," "archaeology of the living," "living prehistory," and "ethnography for archaeology." Despite relative consensus on the term "ethnoarchaeology," disagreement continues among researchers regarding the name and scope of this sub-discipline. The position of ethnoarchaeology among the branches of cultural anthropology (archaeology, ethnography, and linguistics) has been well articulated by David and Kramer, who introduce ethnoarchaeology as a synthesis of archaeological and ethnographic approaches that systematically studies a specific area of material culture or major parts of a living culture.

3.4. International Ethnoarchaeological Research in Iran

Ethnoarchaeological studies in Iran, while not extensive, include significant contributions from both Western and Iranian researchers.

Carole Kramer conducted research in Shah-Abad, Kurdistan, in 1975, collecting and interpreting architectural and demographic information to examine the relationship between household and village population size, economic circumstances, and wealth. Kramer's work focused on documenting various architectural components—courtyards, living rooms, storage spaces, kitchens, workshops, stables, and animal shelters—and their dimensions. She proposed two strategies: first, separating land-owning and non-land-owning populations for comparison; and second, developing criteria for classifying households regardless of land ownership status. Her research revealed correlations between wealth, population dimensions, and architectural differentiation, contributing to the codification of "rural ethnoarchaeology."

William Sumner utilized statistical data and geographical maps of Fars province to determine relationships between contemporary populations and settlement sites, proposing models useful for estimating populations of ancient sites in the region. He established two assumptions: first, that settlement hierarchy size represents a functional hierarchy; and second, that residential space per person correlates with social status. His findings confirmed these assumptions and indicated that cultural preferences played a significant role in determining village layout and plan.

Linda Jacobs conducted research in a village called Tell-e Nun in Fars province,

studying a settlement with both old and new sections that developed during the 1960s and 1970s. She documented architectural features and demographic characteristics of both sections, attempting to utilize this twin structure for interpreting archaeological reports. Her research demonstrated that cultural changes in a living context exhibit considerable diversity and multiple dimensions, and that similar changes should be expected in archaeological contexts.

Frank Hole conducted ethnoarchaeological research among pastoralists in Luristan, publishing his results in 1979 under the title "Rediscovering the Past through the Present: Ethnoarchaeology in Luristan, Iran." Hole was interested in examining the transition from food collection to food production systems in Southwest Asia. He focused on documenting information about pastoralism, seeking analogies between contemporary pastoralists and ancient populations. His research addressed questions about where pastoralists pitch their tents, why, in what seasons, what activities take place, and what equipment is found at each location.

Patty Jo Watson, a prominent critic of Lewis Binford's processual archaeology, conducted ethnoarchaeological research in three villages in Kermanshah province (Hassanabad, Ein Ali, and Shirdasht) from November 1959 to June 1960. Her work sought to establish relationships between village layout, architectural features, and tools on one hand, and population size and socio-economic structure on the other. Watson comprehensively documented both agricultural and pastoral components of the mixed economy, providing extensive analogies for testing archaeological hypotheses.

Lee Horne conducted ethnoarchaeological studies in northeastern Iran, primarily in the Turan region of Sabzevar, between 1962 and 1978. Her research focused on ecology, spatial organization, settlement morphology, and adaptation to arid environments. She examined the impact of seasonal variations on settlement patterns, influenced by differences in the distribution and seasonal abundance of animals.

3.5. Iranian Ethnoarchaeological Research

Several Iranian researchers have contributed to ethnoarchaeological studies, though institutional support remains limited.

Mohammad Mirshokraei, an anthropologist at Iran's Cultural Heritage Organization, conducted research on traditional agricultural tools and practices. His study of the "Val" (a traditional threshing board used in Azerbaijan) highlighted the importance of rapidly collecting ethnographic data before such objects disappear completely. He also examined the ritual of marking harvested grain piles, interpreting these practices as surviving elements of ancient harvest ceremonies reflected in prehistoric pottery designs from sites such as Sialk, Giyan, and Susa.

Jalal al-Din Rafifar focused on understanding phenomena such as sedentism, nomadism, and animal husbandry through studying the factors and conditions of their development. He advocated for combining archaeological and ethnographic information to understand the origins of archaeological phenomena, emphasizing the role of environmental factors in human adaptation and cultural development. He identified the village of Hufal-e Palangi in Bakhtiari mountains as an example of a "primitive society" exhibiting characteristics consistent with Claude Levi-Strauss's definition—lack of writing, limited population, democratic decision-making, collective participation in ceremonies, relative self-sufficiency, use of traditional tools, and absence of individual ownership.

Mir-Abedin Kaboli conducted research comparing archaeological finds from sites such as Tepe Yahya, Shahdad, and Marlik with contemporary examples, demonstrating the practical value of ethnographic analogy for archaeological interpretation. His study of communal ovens in Tepe Yahya Period IV B, which he interpreted through ethnographic observation of a contemporary village

where families share oven use for efficiency, exemplifies the analogical method central to ethnoarchaeology.

Fazeli and colleagues (2009) conducted research in three landlord villages south of Tehran (Hosseinabad-e Sanghar, Qach Aghach, and Kazemabad), employing a combination of field excavation, oral history, and architectural analysis to examine living conditions, social and class structures, and identity issues. Their study benefited from proximity to the present, with oral history interviews providing crucial assistance for analyzing material data. The excavations at Kazemabad were based on descriptions provided by local residents about the village's past condition, revealing that life under the landlord-tenant system did not necessarily entail a one-dimensional process of exploitation—villagers maintained individual identities and personal strategies for coping with existing conditions.

Papoli Yazdi and Garajian (2010) studied the aftermath of the Bam earthquake and local behavior in the post-disaster period, offering methodological insights for modern-period archaeology. Although their theoretical framework was rooted in ethnoarchaeological tradition and aimed at modeling prehistoric site transformation following catastrophe, their research provides valuable experience for studying short-term transformations in the modern period. Their three-stage temporal assessment of material culture and human behavior after the earthquake enabled descriptive models of the city's socio-economic subsystems in the post-disaster context.

Fazeli's ongoing project on Zoroastrian villages in the Meybod region, focusing on the Kalantar Farm and the abandoned village of Asrabad, examines identity issues and material culture transformation over the past century. The project employs architectural survey, aerial photography, and oral history interviews with elderly residents to document changes in both Muslim and Zoroastrian residential and sacred spaces. The methodology emphasizes qualitative interviews focused on memory and lived experience, addressing themes including material culture (architecture and portable objects), village history, distinction between Zoroastrian and Muslim settlements, the impact of key historical events (World War II, domestic revolutions, land reforms), and micro-political social structures.

4. Conclusion

Modern-period archaeology and its related branches—including late-period archaeology (post-1950), material culture studies, and behavioral archaeology—have experienced significant growth over recent decades, driven by dynamic theoretical developments, and have become a key component of cultural studies worldwide. Iranian archaeology has not been immune to this general trend. However, the limitations in this field primarily stem from the absence of a strong and coherent intellectual current regarding the importance of studying modern-period material culture. This is because addressing the fundamental questions of this period—including the transformation of Iranian culture and society with the emergence of modernity—heavily depends on such studies.

The use of historical archaeology experiences, which today are no longer limited to the United States, combined with a deep understanding of historical conditions and their impact on the culture of studied regions, can, in interaction with various theoretical and academic fields, play a key role in future studies of Iran's modern cultural history. Processual archaeology, which emerged in the 1960s, introduced new foundations, approaches, and methods to the field, fostering greater theoretical interaction and critical discourse among archaeologists. One of the important features of processual archaeology was the formulation of fundamental and scientific questions, the creation of logical hypotheses, and their testing through scientific and empirical methods.

The relationship established between observable data and hidden realities led to the development of middle-range theories

(analogies or homologies), which played an important role in processual archaeology. As demonstrated in this research, processual archaeologists have drawn most heavily from scientific methods and particularly the ethnoarchaeological approach for formulating these theories. This scientific sub-discipline has now achieved considerable expansion and has designed and implemented a broad framework for comparing ethnographic and archaeological patterns and assumptions across diverse projects. The variety of names for this approach—"ethnographic archaeology," "archaeoethnography," "archaeology of the living," "living prehistory," "ethnography for archaeology," and "ethnoarchaeology"—and the lack of definitive consensus among researchers indicate its extensive capacities and potential, highlighting the necessity for increasing scholarly efforts to actualize these capabilities. Undoubtedly, the trajectory of global archaeological developments moves toward achieving such goals, and the role of ethnoarchaeology in interpreting archaeological data will become increasingly widespread and effective.

References

Abdullah, A. (2015). Social History, Small People History: Annals School of Thought Perspective. *J. Basic*, *5*(7), 22-26.

Armstrong, D. (2002). Attaining the Full Potential of Historical Archaeology. *Historical Archaeology*, *35*(2), 9-13. https://doi.org/10.1007/BF03374376

Binford, L. R. (1962). Archaeology as Anthropology. *American Antiquity*, *28*(2), 217-225.

Binford, L. R. (1978). Dimensional Analysis of Behavior and Site Structure: Learning from an Eskimo Hunting Stand. *American Antiquity*, *43*(3), 330-361.

Binford, L. R. (1981). Behavioral Archaeology and the "Pompeii Premise." *Journal of Anthropological Research*, *37*(3), 195-208.

Binford, L. R. (1983). Long Term Land Use Patterns: Some Implications for Archaeology. *Lulu Linear Punctated: Essays in Honor of George Irving Quimby*, *72*, 27-54.

Binford, L. R. (1989). Styles of Style. *Journal of Anthropological Archaeology*, *8*(1), 51-67.

Binford, L., & Binford, S. (1968). *New Perspectives in Archaeology*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Braudel, F. (1967). *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*. Paris: Armand Colin.

Braudel, F. (1969). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (2nd ed.). Paris: Armand Colin.

Campbell, P. R. (1998). The New History: The Annales School of History and Modern Historiography. In W. Lamont (Ed.), *Historians and Historical Controversy* (pp. 1-17). London: UCL Press.

Cleland, C. E. (2001). Historical Archaeology Adrift? *Historical Archaeology*, *35*(2), 1-8. https://doi.org/10.1007/BF03374375

Cotter, J. L. (1993). Historical Archaeology before 1967. *Historical Archaeology*, *27*(1), 4-9.

David, N., & Kramer, C. (2002). Teorizando a Etnoarqueologia e a Analogia. *Horizontes Antropológicos*, *8*, 13-60.

Deagan, C. (1982). Avenues of Inquiry in Historical Archaeology. *Advances in Archaeological Method and Theory*, *5*, 151-177. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-003105-4.50009-1

Engerman, S. L., & Sokoloff, K. L. (2013). Five Hundred Years of European Colonization: Inequality and Paths of Development. In C. Lloyd, J. Metzer, & R. Sutch (Eds.), *Settler Economies in World History* (pp. 65-105). Leiden; Boston: Brill.

Fazeli, H., Salimi, M., & Young, R. (2009). Landlord Villages of the Tehran Plain, Iran and Historical Archaeology in Iran. *Iran*, *47*, 149-164. https://doi.org/10.1080/05786967.2009.11864765

Flynn, D. O., & Giráldez, A. (2002). Cycles of Silver: Globalization as Historical Process. *World Economics*, *3*(2), 1-16.

Funari, P. (1997). Archaeology, History, and Historical Archaeology in South America. *International Journal of Historical Archaeology*, *1*(3), 189-206. https://doi.org/10.1023/A:1027396931403

Galloway, P. (2006). Material Culture and Text: Exploring the Spaces Within and Between. In M. Hall & S. W. Silliam (Eds.), *Historical Archaeology* (pp. 42-65). Oxford; Malden; Carlton: Blackwell.

Haedrick, D. R. (1988). *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850-1940*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Harsgor, M. (1978). Total History: The Annales School. *Journal of Contemporary History, 13*(1), 113. https://doi.org/10.1177/002200947801300 1

Kaboli, M. A. (2002). *Report of the Eleventh Season of Excavations by the Lut Plain Archaeological Group at the Ancient Site of Shahdad, Research Report*. Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Iran. [in Persian]

Koehler, B., Abulafia, D., Bateman, V., Bowen, H., & Crafts, N. (2015). *An Introduction to the History of Capitalism, 600-1900 AD*. London: Legatum Institute.

Kravchenko, S. (2008). Modernity: The Analysis of Theoretical Approaches. *Sociology: History, Theory and Practice, 9*, 22-32.

Little, B. J. (1994). People without History: Update on Historical Archaeology in the United States. *Journal of Archaeological Method and Theory, 1*(1), 5-40. https://doi.org/10.1007/BF02229422

Mirshokraei, M. (1995). *Val*. Tehran: Archive of the Ministry of Cultural Heritage Library. [in Persian]

Mirshokraei, M. (1997). *Seal, Water, and Ritual*. In *Proceedings of the Congress on the History of Architecture and Urbanism in Iran* (Vol. 3). Tehran: Cultural Heritage Organization Press. (in Persian)

Mirshokraei, M. (1998). *Seal and Brand*. Tehran: Archive of the Ministry of Cultural Heritage Library. [in Persian]

Mrozowski, S. A. (1988). Historical Archaeology as Anthropology. *Historical Archaeology, 22*(1), 18-24. https://doi.org/10.1007/BF03374496

Mrozowski, S. A. (2006). Environments of History: Biological Dimensions of Historical Archaeology. In M. S. Hall (Ed.), *Historical Archaeology* (pp. 23-42). Oxford; Malden; Carlton: Blackwell.

Orser, C. (1996). *A Historical Archaeology of the Modern World*. New York: Springer Science+Business Media.

Orser, C. (2002). *Historical Archaeology*. New York: Pearson.

Orser, C. (2012). An Archaeology of Eurocentrism. *American Antiquity, 77*(4), 737-755. https://doi.org/10.7183/0002-7316.77.4.737

Papoli Yazdi, L. (2013). What He Thought...What He Did: An Archaeological Study of Persian Gulf Coast Colonial Sites of Sheikh Khazal Khan in the Early Twentieth Century. *International Journal of Historical Archaeology, 17*(1), 1-17. https://doi.org/10.1007/s10761-013-0216-3

Papoli, L., & Garajian, O. (2010). *Bam: To Be or Not to Be*. Tehran: Papoli Publications. [in Persian]

Papoli-Yazi, L., & Naeimi, M. (2012). Portraits in the Background of "Nothingness": Sheikh Jabber Burnt House, an Object of Persian Gulf War. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*.

Piotrovsky, N. (1969). *History of the Ancient World* (M. B. Momeni, Trans.). Tehran: Ferdous. (in Persian)

Rafifar, J. (1996). *Nomads of Fars*. Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]

Reid, A. M., & Lane, P. J. (2004). *African Historical Archaeologies*. New York: Springer-Science+Business Media.

South, S. (1994). *Pioneers in Historical Archaeology: Breaking New Ground*. New York: Springer Science+Business Media.

Trigger, B. (2006). *A History of Archaeological Thought* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Watson, P. J., LeBlanc, S. A., & Redman, C. L. (1971). *Explanation in Archaeology: An Explicitly Scientific Approach*. New York: Columbia University Press.

Wolf, E. (1982). *Europe and the People without History*. Berkeley: University of California Press.

Yellen, J. E. (1977). Long Term Hunter-Gatherer Adaptation to Desert Environments: A Biogeographical Perspective. *World Archaeology, 8*(3), 262-274.

Zark, K. R. (1998). *Theoretical Foundations of Archaeology* (K. Abdi, Trans.). Tehran: University Publishing Center. [in Persian]

شاپا چاپی: ۱۷۰۹-۲۵۳۸

فصلنامه تخصصی پژوهشکده مردم‌شناسی | پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

زمستان ۱۴۰۳ | دوره دوم | شماره ۱

قوم‌باستان‌شناسی و پویایی تاریخی فرهنگ در ایران

حسن فاضلی نشلی[۱] ✉، مینو سلیمی[۲]، اشکان پوریان[۳]

۱ استاد، گروه باستان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. نویسندهٔ مسئول: hfazelin@ut.ac.ir

۲ استادیار، گروه مردم‌شناسی، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۳ دانش‌آموختهٔ دکتری، گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

تاریخ‌ها

دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۷

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۷

تاریخ دوره‌ای و تخصیص یافته انتشار: زمستان ۱۴۰۳

تاریخ انتشار برخط و چاپی: پاییز ۱۴۰۵

واژگان کلیدی

ایران

باستان‌شناسی معاصر

قوم‌باستان‌شناسی

باستان‌شناسی تاریخی

چکیده

باستان‌شناسی دورهٔ جدید، در مقام مطالعهٔ شاخصه‌های جهان مدرن، گستردگی بیشتری یافته و بر موضوعات پژوهش، گسترهٔ جغرافیایی و ضرورت‌های روش‌شناختی آن افزوده می‌شود. این نوشته سعی می‌کند، در ابتدا با نگاهی به باستان‌شناسی دورهٔ جدید، ساخت‌های اساسی این رویکرد را مشخص سازد و سپس با بیانی مقدماتی از شرایط تاریخی ایران در دورهٔ مدرن، ارزش آن را برای مطالعات تاریخی و قوم‌باستان‌شناسی در کشور مطرح نماید. مطالعه در فرهنگ مادی دورهٔ جدید در ایران (به‌استثنای آنچه موضوع مطالعهٔ محققان تاریخ هنر است)، سابقه‌ای بسیار اندک دارد و بر این اساس، محدودهٔ پژوهش‌های باستان‌شناسی دورهٔ جدید در ایران هنوز به‌صورت یک جریان مطالعاتی درنیامده است. بین‌رشته‌ای بودن رویکرد فوق، امکان سخن‌گفتن از برخی دیگر از گونه‌های فعالیت را به‌عنوان مطالعه در فرهنگ مادی دورهٔ جدید میسر می‌سازد. به‌ویژه قوم‌باستان‌شناسی و باستان‌شناسی تاریخی تجربهٔ ارزشمندی برای پژوهش در دورهٔ متأخر فراهم ساخته‌اند که می‌توانند در آینده الگوی خوبی برای مطالعهٔ فرهنگ مادی باشند.

استناد: فاضلی نشلی، حسن، سلیمی، مینو، پوریان، اشکان (۱۴۰۳). قوم‌باستان‌شناسی و پویایی تاریخی فرهنگ در ایران. *مطالعات مردم‌شناختی میراث فرهنگی*، ۲ (۱)، ۱۱۳-۱۳۸.

https://doi.org/

© ۱۴۰۳ (۲۰۲۵) نویسندگان مقاله، فصلنامهٔ مطالعات مردم‌شناختی میراث فرهنگی، مجله علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.

مقدمه

گذر از چهار قرن گذشته، مصادف با برخی از عمیق‌ترین رویدادهای زندگی بشر بوده است؛ رویدادهایی که فراتر از تأثیر خود از حیث نزدیکی به دورهٔ جدید، با ایجاد تحولی عظیم در اجزای مختلف حیات مادی و فرهنگی انسان، فاصلهٔ وی را با دورهٔ پیش از این چهار قرن بسیار افزایش داده‌اند. تغییرات پارادایمی گسترده در زندگی اجتماعی و فرهنگی انسان در طول ۴ قرن گذشته که باعث شکل‌گیری تنوع مفهومی و نظری متفاوت در زندگی او شده‌اند، متأثر از تلاش برای فهم این تحولات و تعریف «حال» به‌عنوان گسترهٔ زمانی متفاوت، برتر از گذشته و فراتر از قوانین چرخه‌های تاریخی است.

باستان‌شناسی، مصداقی از این تحولات پارادایمی در درک تاریخی به‌شمار می‌آید. ظهور آن در قرن هجدهم میلادی، قرن روشنگری و انسان‌مداری، متأثر از تلاش برای مشروعیت‌بخشی به گذشتهٔ تاریخی در قالب تغییر رویکردی بود که در این دوره اتفاق افتاد. اگر بتوان (در بیانی ابتدایی و جهان‌شمول) فهم تاریخ در دورهٔ قبل را مبتنی بر متن دانست، باستان‌شناسی به‌عنوان فرزند دورهٔ جدید (حداقل چنین هدفی دارد) مدارک آن گذشته را در اختیار منطق انتقادی قرار می‌دهد.

شاید هیچ‌کدام از شاخه‌های متعدد باستان‌شناسی (که تقسیم‌بندی آن‌ها بر مبنای دورهٔ زمانی، رویکرد، روش و نحوهٔ برخورد با داده صورت می‌گیرد)، به‌اندازهٔ باستان‌شناسی دورهٔ جدید به ماهیت کل‌نگر و تاریخی قرن هجدهم وفادار نباشند. از یک سو، باستان‌شناسی دورهٔ جدید به‌عنوان گرایشی منشعب از باستان‌شناسی تاریخی آمریکا (که دورهٔ تاریخی آن از قرن شانزدهم میلادی آغاز می‌گردد)، بر مطالعهٔ تمام ابعاد زندگی انسان تمرکز دارد. وجوه تاریخ‌هنری و انسان‌شناختی در این رویکرد، مکمل درک تاریخی از زندگی جوامع و افراد به‌شمار می‌آیند. از سوی دیگر، دورهٔ مورد مطالعهٔ این شاخه، دورهٔ تولد باستان‌شناسی است؛ به‌عبارت دیگر، این شاخه بازگشتی است به درک ریشه‌هایی که این نوع از تاریخ‌نویسی را پدید آورد و هر مطالعه‌ای (فارغ از اینکه ربطی به نوزایی باستان‌شناسی در این دوره داشته باشد یا نداشته باشد) پاسخی برای درک بهتر باستان‌شناسی به‌عنوان یک شاخهٔ مطالعاتی است.

باستان‌شناسی دورهٔ جدید، اصطلاحی ژانریک برای مجموعهٔ گسترده‌ای از روش‌های مطالعهٔ فرهنگ مادی با تمرکز بر دورهٔ پس از قرن شانزدهم میلادی است. به همان اندازه که بر پیچیدگی این گذشتهٔ تاریخی (به‌عبارت بهتر بر دانش ما از این دوره) افزوده می‌شود، کیفیت سؤالات و مفاهیم مورد بحث نیز پیچیدگی بیشتری می‌یابد. به همین دلیل نیز، این شاخه علیرغم قابلیت خویش برای مطالعهٔ تمام جغرافیای جهان، به‌عنوان گرایشی شناخته می‌شود که بر پدیدایی جهان «مدرن» تمرکز دارد (برای مثال، رک. Orser, 1996; 2002). به‌بیانی دیگر، باستان‌شناسی جدید، باستان‌شناسی مدرنیته و تأثیرات غیرمستقیم آن بر جهان غیراروپایی است (Ibid). این موضوع از جهتی به‌دلیل جدا شدن دورهٔ جدید از میان سایر دوره‌های تاریخی به‌عنوان زمان گسترش جهانی امر مدرن است. به‌هرحال، با نزدیک‌تر شدن به زمان حال، وجوه باستان‌شناسی دورهٔ جدید، در مقام مطالعهٔ شاخصه‌های جهان مدرن، گستردگی بیشتری یافته و بر موضوعات

پژوهش، گسترهٔ جغرافیایی و ضرورت‌های روش‌شناختی آن افزوده می‌شود. این نوشته سعی می‌کند، در ابتدا با نگاهی به باستان‌شناسی دورهٔ جدید، ساخت‌های اساسی این رویکرد را مشخص سازد و سپس با بیانی مقدماتی از شرایط تاریخی ایران در دورهٔ مدرن، ارزش آن را برای مطالعات تاریخی و قوم‌باستان‌شناسی در کشور مطرح نماید.

باستان‌شناسی دورهٔ جدید در مقام یک رویکرد

دو عامل اصلی، صورت باستان‌شناسی دورهٔ جدید را در ۴۰ سال اخیر شکل داده‌اند: نخست، گرایش باستان‌شناسی تاریخی در آمریکا و دوم، تحول در مطالعات تاریخی با ظهور مکتب آنال. هر دوی این عوامل، بخشی از یک گسترهٔ تحول در مطالعات فرهنگی و حرکت به‌سمت جدایی از ساختارگرایی بودند (هرچند لزوماً به مقابله‌ای مستقیم با آن نپرداختند) که از دههٔ ۱۹۵۰ میلادی (و برای مکتب آنال از دههٔ ۱۹۳۰ میلادی) آغاز گردیدند و نهایتاً در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ به اوج خود رسیدند (Trigger, 2006, pp. 367–۳۷۱; Hardgore, 1978).

باستان‌شناسی تاریخی آمریکا تاریخچه‌ای بیش از ۱۷۰ سال دارد. هدف اصلی این گرایش تا دههٔ ۱۹۶۰ میلادی، مطالعهٔ ابنیه و آثار تاریخی دورهٔ استعماری آمریکا و شناخت و حفظ مواریث فرهنگی متعلق به آن بود. نقطهٔ اصلی اهمیت‌یابی به این نوع نگاه به آثار تاریخی دورهٔ مدرن، دههٔ ۱۹۳۰ میلادی و دورهٔ نیودیل بود که توجه به مواریث فرهنگی، بخشی از گسترهٔ تلاش برای افزایش اعتمادبه‌نفس مردم آمریکا محسوب می‌شد (برای درک متناسبی از باستان‌شناسی تاریخی پیش از گسترش رویکردهای نظری، رجوع کنید به Cotter, ۱۹۹۳; South, 1994).

در مطالعهٔ آثار دورهٔ تاریخی در آمریکا (و البته در سایر کشورهای دنیا)، مدیریت مواریث همواره به‌عنوان استاندارد مطالعهٔ باستان‌شناسی محسوب شده و سایر اجزای بدنهٔ باستان‌شناسی، نیازهای خود را بر اساس عملکرد و برنامه‌های آن می‌سنجیده‌اند. با این حال، از دههٔ ۱۹۶۰ میلادی و با آغاز انتقادات لوییس بینفورد به باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ (رویکرد موسوم به هنجاری) و تناقض‌های نظری آن (Binford & Binford, 1968)، باستان‌شناسی تاریخی و قوم‌باستان‌شناسی نیز شروع به تجربهٔ ورود جریانی از نوگرایی نظری و تلاش برای روشن‌نمودن اجزای مبهم این گرایش و چهارچوب‌بندی پرسش‌های اصلی آن کردند (Deagan, 1982; Armstrong, ۲۰۰۲; Cleland, 2001; Mrozowski, 1988).

مهم‌ترین مسئله در این دوره، تمایز وجوه تاریخ از باستان‌شناسی بود. مسئلهٔ روش و چگونگی پاسخ‌گویی به پرسش، عامل اصلی جدایی تاریخ و باستان‌شناسی تا آن زمان محسوب می‌شد. اما این دوره، شاهد تلاشی برای تمایز نوع پرسش‌ها و مفاهیم اصلی و بنیادین این دو گرایش از یکدیگر بود. ذهنی‌بودن، کل‌گرایی، و گرایش به درک اجتماعی از جمله شاخصه‌های اصلی تاریخ به‌شمار می‌رفتند (برای مطالعهٔ دقیق‌تر رک. Funari, 1997). در مقابل، باستان‌شناسی تاریخی، رویکرد انسان‌شناسانه را ـ که گروه بینفورد آن را محمل اصلی باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ می‌دانستند ـ جایگزینی برای چشم‌انداز تاریخ‌نگر تا آن لحظه به‌حساب آورد؛ رویکردی که با عینی‌بودن، خردگرایی و گرایش به درک فرهنگ شناخته می‌شد (Mrozowski, 1988). این، در واقع، نوعی چالش هویتی بود که باستان‌شناسان تاریخی برای جدی‌شمرده‌شدن در میان سایر شاخه‌های حرفهٔ باستان‌شناسی به آن چنگ می‌زدند. این تلاش برای

پذیرفته‌شدن به‌عنوان «باستان‌شناس» ـ و نه مورخ یا صرفاً عامل نگهداری مواریث ـ موجب شکل‌گیری بسیاری از زیرساخت‌های اساسی شد که سبب تمایز باستان‌شناسی تاریخی در میان سایر گرایش‌های مطالعهٔ دورهٔ پس از قرن شانزدهم میلادی در جهان گشت.

باستان‌شناسی تاریخی آمریکا، از ابزارهای در دسترس خویش برای شمول مفاهیم نظری بهره گرفت. این ابزار، تحولات تاریخی در قرون هفدهم تا بیستم میلادی در ساختار اجتماعی آمریکا بود. موضوعاتی مانند برده‌داری، تفاوت‌های قومی، مطالعهٔ طبقات اقتصادی، و چگونگی شکل‌گیری سرمایه‌داری، از چشمگیرترین مسائلی بودند که تا این زمان، بدنهٔ اصلی و محتوای نظری بخش عمده‌ای از پژوهش‌های باستان‌شناسی تاریخی را شکل می‌دهند (Deagan, 1984; Little, 1992).

از شاخصه‌های اصلی مکتب آنال، که با باستان‌شناسی تاریخی آمریکا اشتراک دارد، توجه به طبقاتی از جامعه است که به‌ندرت در تاریخ‌نگاری رسمی جایگاهی داشته‌اند. این توجه به حیات طبقات حاشیهٔ جامعه، نقطهٔ اوج خود را در اثر اریک ولف (۱۹۸۲) با عنوان اروپا و مردمان بدون تاریخ می‌یابد. هرچند ولف را نمی‌توان لزوماً بخشی از مکتب آنال به‌شمار آورد (او فرانسوی نبود و تا پایان قرن بیستم، این مکتب مرجعی خارج از فرانسه نداشت و روش ولف نیز ارتباط مستقیمی با آنال نداشت)، بااین‌حال، اهمیتی که وی برای «جامعه» در برابر «فرهنگ» و «رویکرد خرد» در برابر «رویکرد کل‌نگر» قائل بود، کیفیت نفوذ نگاه او بر باستان‌شناسی را در طبقهٔ مکتب آنال قرار می‌دهد. البته اثر ولف نه یک تک‌نگاری، بلکه تاریخ کلانی از وضعیت طبقات فرودست از قرن پانزدهم میلادی تا عصر حاضر است و به همین دلیل، وسعت زمانی و جغرافیایی گسترده‌ای را در بر می‌گیرد.

مکتب آنال و رویکرد جامعه‌شناختی ولف، تأثیر عمیقی بر چهارچوب‌بندی پرسش‌های اصلی باستان‌شناسی دورهٔ مدرن نهادند. اما پیش از آنکه این تأثیر تثبیت شود، باستان‌شناسان تاریخی آمریکا فعالیت‌های بسیاری در این حوزه انجام داده بودند (رک. Orser, 1996). دِگان در کنار موضوعات معمول مطالعهٔ فرهنگ مادی و میراث فرهنگی، به مسائلی مانند بازسازی شیوهٔ زندگی گذشته، برده‌داری، تاریخ بومیان آمریکا و ارتباط آنان با اسپانیایی‌ها و انگلیسی‌ها، مسئلهٔ تحول و تطابق فرهنگی از طریق روابط تجاری، تغییر مذهب، ازدواج بین‌نژادی و امپریالیسم را از جمله موضوعات اصلی می‌داند که باستان‌شناسان تاریخی آمریکا به آن توجه کرده‌اند (Deagan, 1982). باوجوداین، آنچه مقالهٔ دیگان نشان می‌دهد، گستره و اهمیت بیشتر رویکردهای توصیفی و مدیریت مواریث در باستان‌شناسی تاریخی و در مقابل، محدودبودن مطالعات نظری است. سال‌ها بعد، لیتل تقریباً از چیزی جز[۲] رویکردهای نظری سخن نمی‌گوید. رویکردهایی چون: «مطالعهٔ قدرت و ایدئولوژی»، «مردم و تاریخ مردم بی‌تاریخ»، «تحلیل نماد و معنا»، «نابرابری نژادی»، «قومیت»، «طبقه»، «جنسیت»، «تأثیر استعمار بر بومیان»، «مطالعهٔ مرکز و پیرامون»، «تحول در جغرافیای غرب ایالات متحده»، «الگوی مصرف»، «مطالعهٔ پهنه‌های فرهنگی در دورهٔ جدید»، «جنگ داخلی آمریکا»، «تأکید بر قوم‌باستان‌شناسی» و به‌ویژه «سرمایه‌داری»، «سطح تولید»، «مصرف

۱. wolf

۲. Little

مواد فرهنگی»، «صنعتی‌شدن» و مسئلهٔ «ایدئولوژی» نشان‌دهندهٔ وسعت تأثیر نه‌تنها از گرایش آنال، بلکه از بسیاری از رویکردهای انسان‌شناختی و مارکسیستی رایج در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ میلادی است (برای کتاب‌شناسی کامل رک. Little, ۱۹۹٤).

باستان‌شناسی تاریخی و قوم‌باستان‌شناسی، همچون سایر گرایش‌های دوره‌ای در باستان‌شناسی، دارای تنوعی از رویکردها و پرسش‌های پژوهشی هستند. با این حال، آن بخش از این گرایش که توانسته است از مرزهای ایالات متحده فراتر رود، عمدتاً شامل رویکردهایی است که به ابعاد جهانی تحولات دورهٔ مدرن می‌پردازند.

تجربهٔ باستان‌شناسان تاریخی آمریکا، به‌ویژه در بهره‌گیری از اسناد تاریخی، تاریخ شفاهی، و تلفیق آن‌ها با داده‌های میدانی حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی، از ارزش بالایی برخوردار است (برای نمونه رک. Reid & Lane, 2004; Gallaway, 2006; Mrozowski, 2006). این تجارب روش‌شناختی عمدتاً در قالب رویکرد انسان‌شناختی باستان‌شناسی (قوم‌باستان‌شناسی) در ایالات متحده شکل گرفته‌اند و بنابراین بر شناخت فرهنگی انسان (در قالب خصوصیات رفتاری و فرهنگی) به‌جای تحلیل صرف ساختارهای جامعه‌شناختی (مانند سازمان‌های اجتماعی) تکیه دارند. البته این گرایش رویکردی را نباید نقص دانست؛ باستان‌شناسان تاریخی آگاهانه به این بنیان نظری توجه داشته‌اند و متناسب با پرسش‌های پژوهشی خود، از تجربهٔ روش‌شناختی ایالات متحده بهره‌برداری کرده‌اند.

انعطاف زمانی این گرایش و تمایل آن به دربرگرفتن دوره‌های جدیدتر (تا زمان معاصر) برای مطالعهٔ مواد فرهنگی، سبب شده است که این حوزه به‌طرز فزاینده‌ای میان‌رشته‌ای گردد. زیرا ورود به دوره‌های جدید، پرسش‌های باستان‌شناسی تاریخی را با پرسش‌های مطرح‌شده در سایر حوزه‌های مطالعاتی ـ همچون جامعه‌شناسی، تاریخ اقتصاد، شهرسازی مدرن، مطالعات فرهنگی، و هر حوزه‌ای که به‌نحوی با دست‌ساخته‌های انسانی درگیر است ـ هم‌پوشان می‌سازد. به‌واسطهٔ همین انعطاف در روش‌شناسی و رویکرد، پژوهش‌های باستان‌شناسی دورهٔ جدید می‌توانند به شکلی مؤثر در خدمت سایر حوزه‌های مطالعاتی قرار گیرند. همچنین، رویکردهای مطالعهٔ دورهٔ مدرن در سراسر جهان می‌توانند ضمن توجه به ویژگی‌های فرهنگی بومی هر منطقه، از ظرفیت‌های روش‌شناختی این گرایش برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های خاص خود بهره‌مند شوند.

تجربهٔ باستان‌شناسی دورهٔ جدید در ایران به‌عنوان رویکردی مردم‌شناختی

در خاورمیانه جایگاه علوم میراثی چون باستان‌شناسی با بازتعریف هویت ملی گره می‌خورد و باستان‌شناسی و مردم‌شناسی در کشورهایی چون ترکیه و ایران به عنوان علوم ملت شناخته می‌شوند (Hassanzadeh, 2025). در ترکیه پس از سقوط حکومت عثمانی، آتاتورک تلاش کرد به کمک باستان‌شناسی و انسان‌شناسی جهانی به بازتعریف هویت مدرن مردم ترکیه در دورهٔ جمهوری ترکیه دست یابد (همان). اما در ایران می‌توان از باستان‌شناسی، مردم‌شناسی فرهنگی و فولک‌لور به عنوان علومی که به بازتعریف هویت ملی و مفهوم ملت در دورهٔ مدرن کمک کردند، اشاره داشت (همان). همزمان قوم‌باستان‌شناسی نیز در ایران اهمیت یافت.

حدود یک قرن پیش، توجه برخی از انسان‌شناسان و باستان‌شناسان به روش پژوهشی خاصی معطوف شد که نتیجهٔ

آن، از دهۀ ۱۹۶۰ میلادی، گسترش و توسعۀ شاخه‌ای با عنوان قوم‌باستان‌شناسی به‌عنوان[۱] یکی از رویکردهای اصلی در باستان‌شناسی نوگرا بود (David & Kramer, 2002, pp. 14–32). به‌طور کلی، توانمندی‌های ذاتی هر رشتۀ علمی، نظیر پویایی، انعطاف‌پذیری، و ظرفیت نظری بالا، زمینه‌ساز شکل‌گیری شاخه‌ها و زیرشاخه‌های تخصصی جدید می‌شود. بدیهی است که بر اساس اهداف تعریف‌شده برای این زیرشاخه‌ها، روش‌های پژوهشی متناسب نیز طراحی و پیاده‌سازی می‌گردند. یکی از پیامدهای طبیعی چنین روندی، بروز تعامل میان شاخه‌ها و زیرشاخه‌های علمی است که خود، زمینه‌ساز شکل‌گیری رویکردهای نوین میان‌رشته‌ای می‌گردد. قوم‌باستان‌شناسی، محصول این تعامل میان انسان‌شناسی و باستان‌شناسی است و ریشه در ظرفیت‌های نظری و روش‌شناختی انسان‌شناسی و پویایی ذاتی باستان‌شناسی دارد. تعامل میان باستان‌شناسی و قوم‌نگاری، که به‌ویژه تحت تأثیر اندیشه‌های لوئیس بینفورد و باستان‌شناسان نوساختارگرا قرار داشت (Binford, 1962)، در دهه‌های بعد توسط نظریه‌پردازان رویکرد روندگرا نیز تقویت شد (Watson et al., 1971).

بدین ترتیب، باستان‌شناس با ایستایی‌ها و پویایی‌های فرهنگی و زیست‌محیطی روبه‌رو شد و در برابرش داده‌های تجربی یا مشاهده‌پذیر و داده‌های غیرقابل مشاهده رخ نمودند. این امر، ضرورت پیوند این داده‌های حسی و تجربی و غیر حسی را ایجاب نمود؛ یعنی ایجاد ارتباط منطقی بین داده‌های مادی و تفسیر آنها. این پل ارتباطی همان مدل‌های همگون یا نظریات میانه است که تدوین آنها از طریق مدارک انسان‌شناختی، منابع تاریخی، باستان‌شناسی تجربی، باستان‌شناسی رفتاری و قوم باستان‌شناسی میسرگشت (Binford 1978; 1981; 1983; 1989; Sabloff, 1978; Gould, 1978a; 1978b; 1980; Yellen, 1977; Kramer, ; Goodyear, 1984; David & Kramer, ۱۹۷۹; Raab ۲۰۰۱ ;۲۰۰۲). به نظر می‌رسد که در پرورش و بکارگیری تئوری میانه یا حد وسط، قوم‌باستان‌شناسی نقش بیشتری ایفاء نموده است. بنابر موارد فوق، ظهور تفکر باستان‌شناسی نو در دهۀ ۱۹۶۰ میلادی، که از مبانی، رویکردها، روش‌ها وایده‌های مهمی برخوردار بود، بسترهای لازم را برای ظهور رویکردهایی میان‌رشته‌ای نظیر قوم‌باستان‌شناسی فراهم کرد.

معنا و مفهوم قوم‌باستان‌شناسی

اولین بار، حدود یک‌صد سال پیش، فیوکس[۲] در مقاله‌ای که دربارۀ سنت‌های مهاجرت آمریکایی‌های بدوی نوشت، از واژۀ «اتنوآرکیالوجیست» استفاده کرد. او این واژه را برای معرفی باستان‌شناسی به‌کار برد که به‌عنوان مقدمات کارش، اطلاعات جامع و گسترده‌تری را از یک جامعۀ امروزی ـ که عصر پیش‌تاریخش را در دست مطالعه و بررسی دارد ـ گردآوری می‌کند. فرانک کاشینک[۳] و برادران میندلف[۴] که به‌ترتیب در سال‌های ۱۸۸۶ و ۱۹۰۰ در جنوب‌غربی آمریکا کار می‌کردند، قوم‌باستان‌شناس مطابق تعریف فیوکس بودند (David & Kramer, ۲۰۰۲, p. 6).

مقالۀ دونالد تامسون که با عنوان تأثیر عوامل فصلی در فرهنگ بشری ارائه شد، را می‌توان نخستین مقاله در زمینۀ قوم‌باستان‌شناسی، به‌معنای نسبتاً جدید آن، تلقی کرد (Thomson, ۱۹۳۹). تامسون نشان داد که تفسیر ابزارها، الگوهای

۱. Ethnoarchaeology

۲. G. W. Fewkes

۳. F. Cashing

۴. Mindeleff

استقراری، و دیگر مشخصه‌های فرهنگی یکی از قبایل بومی استرالیا موسوم به «ویک منکن»[۱]، در جریان سازگاری با فصل‌های مرطوب و خشک، بسیار متفاوت است با آنچه باستان‌شناسان در موارد مشابه تفسیر می‌کنند.

در سال ۱۹۵۶، کلاین‌دنتس و واتسون در مقاله‌ای با عنوان باستان‌شناسی عملی: یافته‌های باستان‌شناختی از یک جامعهٔ زنده، سعی نمودند قوم‌باستان‌شناسی را به‌طور رسمی به‌عنوان زیرشاخه‌ای از انسان‌شناسی معرفی کنند (Kleidents & Watson, 1965). این مقاله، باستان‌شناس را به انجام کارهای میدانی و گردآوری اطلاعات مورد نیاز در جوامع زنده، ضمن آشنایی با مبانی نظری، ترغیب کرده است. این اطلاعات شامل عملکرد دست‌سازها و تنوع گونه‌شناختی آن‌ها، معیشت و ساختار اجتماعی بود. نویسندگان مقاله همچنین مشخص کردند که از کدام منابع و به چه میزانی می‌توان فرهنگ غیرمادی را از اطلاعات گردآوری‌شده استنتاج کرد. اگرچه ایدهٔ ایشان مقبولیت یافت، اما بحث و مجادله دربارهٔ نام و مبانی این شاخهٔ علمی برای مدتی ادامه داشت.

بخشی از مبانی چنین رویکردی را می‌توان در ایدهٔ ارتباط باستان‌شناسی و انسان‌شناسی جست‌وجو کرد که حتی در میان برخی از باستان‌شناسان پیرو مکتب تاریخ فرهنگی نیز شایع بود و بعدها، از دههٔ ۱۹۶۰، در باستان‌شناسی نو و به‌ویژه در افکار و نظریات علمی بینفورد گسترش و تبلور یافت (دارک، ۱۳۷۹، صص. ۲۰-۲۱).

جدا از واژهٔ «اتنوآرکیالوجیست» که توسط فیوکس به‌کار برده شد، باکسار اولین کسی بود که در سال ۱۹۵۷ از اصطلاح «اتنوآرکیالوجی» در عنوان یک مقاله استفاده کرد (David & Kramer, 2002, p. ۶). به‌موازات رهیافت پژوهشگرانی که جوامع باستانی را با جوامع بدوی معاصر یکی می‌پنداشتند و اصطلاح «پیش از تاریخ زنده» را ابداع کردند (دارک، ۱۳۷۹: ۲۱)، ریچارد گولد واژهٔ «باستان‌شناسی زندگان» را معرفی کرد (Gould, 1980). وی این واژه را برای ارجاع به تلاش‌های عملی باستان‌شناس یا قوم‌نگار در جوامع زندهٔ بشری به‌کار برد و بر رعایت شئونات انگاشتی باستان‌شناسی در این راستا تأکید ویژه‌ای نمود.

به اعتقاد گولد و برخی دیگر، قوم‌باستان‌شناسی می‌تواند چارچوبی بسیار وسیع برای مقایسهٔ الگوها و انگاشته‌های قوم‌نگارانه و باستان‌شناختی طراحی و تدوین نماید. در سال ۱۹۷۴، اسوالت واژهٔ «باستان‌قوم‌نگاری »[۳] را برای توضیح روشی پژوهشی پیشنهاد کرد که به‌اعتقاد وی، از طریق آن کسب اطلاعات مطلوب قوم‌نگاشتی، تفسیر یافته‌های باستان‌شناختی را آسان‌تر می‌نمود. این در حالی است که پاسترون[۵]، واژهٔ «باستان‌شناسی قوم‌نگارانه »[۶] را به‌معنای ثبت اطلاعات مختلف مربوط به جوامع زنده ارائه نمود؛ اطلاعاتی که می‌توانند به‌عنوان مواد تطبیقی در تفسیرهای باستان‌شناختی مورد استفاده قرار گیرند (David & Kramer, 2002, p. 9).

آشر در سال ۱۹۶۲، عبارت «قوم‌نگاری[۷] برای باستان‌شناسی[۸]» را برای تعریف این زیرشاخه به‌کار برد (Ascher 1962). کِرامر و دیوید، اصطلاح «قوم‌باستان‌شناسی» را مناسب‌تر دانسته و ضمن اشاره به اتفاق‌نظر نسبی در خصوص این واژه، به تداوم اختلاف نظر دربارهٔ نام و حوزهٔ

۱ Wikminkan
۲ J. J. Bauxar
۳ W. H. Oswalt
۴ Archaeoethnographic
۵ A. G. Pastron
۶ Ethnographic Archaeology
۷ Ascher
۸ Ethnography For Archaeology

قلمرو این زیرشاخه در میان محققان اشاره کرده‌اند (David & Kramer, 2002). اختلاف نظر دربارهٔ نام، تعریف، و هدف‌های این زیرشاخه ــ که از تاریخچهٔ تطور علمی آن نزدیک به ۵۰ سال می‌گذرد ــ همچنان ادامه دارد.

جایگاه قوم‌باستان‌شناسی در میان شاخه‌های انسان‌شناسی فرهنگی (باستان‌شناسی، قوم‌نگاری، و زبان‌شناسی) به‌خوبی توسط دیوید و کرامر مشخص شده است (David & Kramer, ۲۰۰۲, Fig. 1.3). ایشان، قوم‌باستان‌شناسی را تلفیقی از رهیافت‌های باستان‌شناختی و قوم‌نگارانه معرفی نموده‌اند که به مطالعهٔ روشمند حوزه‌ای مشخص از فرهنگ مادی یا بخش‌های اصلی یک فرهنگ زنده، یا حتی بخش‌های مختلف یک فرهنگ کامل و دست‌نخورده می‌پردازد.

پژوهش‌های قوم‌باستان‌شناسی در ایران

مطالعات قوم‌باستان‌شناسی در ایران دارای پیشینه‌ای طولانی نیست، گرچه باستان‌شناسان در زمینه‌هایی مانند بافت روستا، عملکرد ابزارها و باستان‌شناسی تجربی پژوهش‌های بسیار سودمندی انجام داده‌اند و مردم‌شناسان نیز به موضوعاتی همچون مطالعهٔ جوامع روستایی، بررسی ابزارها و شاخصه‌های مردم‌شناختی جامعهٔ مورد مطالعه پرداخته‌اند. در مطالعات مربوط به جوامع روستایی، باستان‌شناسان به روستاهایی مراجعه کرده‌اند که دارای بافت سنتی و کهن بوده‌اند و به بررسی مواردی همچون معماری بومی، چگونگی بافت روستا، نحوهٔ استفاده از فضاها، ساختار اجتماعی، روابط خویشاوندی، عملکرد ابزارها و نحوهٔ به‌کارگیری آن‌ها، مذهب، سنن و آداب اجتماعی، فرایند شکل‌گیری محوطه‌های باستانی و سیستم‌های کشاورزی پرداخته‌اند.

مطالعات پژوهشگران غربی: مشرب‌های فکری و متدولوژی

قوم‌باستان‌شناسی از اواخر دههٔ ۱۹۶۰، با تحقیقاتی که توسط برخی دانشمندان اروپایی و آمریکایی در میان اقوام ایرانی انجام گرفت، جایگاهی در پژوهش‌های ایران‌شناسی یافت. کارول کرامر با اجرای چنین پژوهش‌هایی در دهکده‌ای واقع در کردستان ایران (Kramer, 1979)، ویلیام سامنر (Sumner, 1979)، فرانک هول (Hole, 1979) و پتی جو واتسون (Watson, 1979) نیز به ترتیب در استان‌های فارس، لرستان و کرمانشاه با انجام مطالعات مشابه، عملاً به پژوهش‌های قوم‌باستان‌شناسی در ایران پرداختند.

کارول کرامر: در سال ۱۹۷۵، کرامر در روستای شاه‌آباد کردستان، با گردآوری و تفسیر اطلاعات معماری و جمعیتی، ارتباط موجود بین ابعاد کمی جمعیت خانواده و روستا و شئونات اقتصادی و ثروت را بررسی کرد (Kramer, 1979). این روستا به دلیل دور بودن از مراکز شهری، جنبه‌های زیادی از زندگی سنتی را ارائه می‌داد و علاوه بر آن، در منطقه‌ای قرار داشت که روستاهای اولیه با قدمت حدود ۷۰۰۰ سال پیش از میلاد از طریق پژوهش‌های باستان‌شناختی در آن شناسایی شده بود. کرامر این مطالعات را با هدف پر کردن خلأهای اطلاعاتی در زمینهٔ معماری روستاهای اولیه زاگرس و روشن ساختن مبهمات باستان‌شناختی منطقه انجام داد. وی بخش‌های مختلف معماری، اعم از حیاط، اطاق نشیمن، انبار ذخیره، آشپزخانه، اطاق کار، انبارک، اصطبل، آغل و سایر بخش‌ها و همچنین اندازهٔ آنها را با دقت ثبت و ضبط نمود و اطلاعات مربوط را در طرح‌ها و جدول‌هایی ارائه کرد. برای کشف ارتباط بین تمایزات معماری خانگی، ثروت و ابعاد

جمعیت، دو راهکار پیشنهاد داد: ابتدا جمعیت‌های مالک و فاقد زمین کشاورزی را از یکدیگر جدا کرد تا بتواند آنها را مورد مقایسه قرار دهد؛ سپس برای طبقه‌بندی کل خانواده‌ها، صرف‌نظر از منزلت آنان به لحاظ مالکیت زمین، معیارهایی تدوین کرد. برخی خانواده‌های فاقد زمین، مالک حیوانات بودند و برعکس، برخی از زمین‌داران هیچگونه حیوانی نگهداری نمی‌کردند. بدین ترتیب جمعیت روستا از لحاظ مالکیت به سه گروه مرکب، صاحبان زمین و فاقد زمین تقسیم شد. پس از آن، خانه‌های روستا برحسب سه شاخص متریک با یکدیگر مقایسه شدند. این شاخص‌ها عبارت بودند از: محوطه‌های مرکب، محوطه‌های مسقف در داخل محوطه‌های مرکب و محوطه‌های مسکونی. هدف کرامر از این کار تعیین ارتباط بین تمایزات موجود در این سه شاخص با مقولاتی همچون ثروت، تعداد ساکنین یا هر دو بود. سرانجام عمیق‌ترین ارتباط به لحاظ ثروت و ابعاد جمعیتی خانواده، بین گروه مرکب و صاحبان زمین برقرار شد و تفاوت‌های مالی میان گروه فاقد زمین و مالک زمین آشکار گردید. به دیگر سخن، کرامر با استفاده از معیارهای سنتی ثروت، توجه خود را بر شئونات اقتصادی متمرکز کرد؛ همان‌گونه که بازتاب آن در شاخص‌های متریک معماری مسکونی قابل مشاهده بود. وی به مصالح ساختمانی چون تیرهای سقف، آجر، خشت، کاه‌گل‌کشی کف خانه‌ها، تنوع پنجره‌ها، دوغاب سفید و مانند آن به عنوان معیارهایی مستقل و مفید برای تحلیل مسئله تمایزات اقتصادی توجه ویژه داشت. اهمیت کار کرامر در این است که مطابق برنامه‌ها و اهداف پروژه‌های پیش از تاریخ در هلال حاصلخیز و تحت تأثیر تأکید باستان‌شناسی نو بر آزمون‌پذیری فرضیات باستان‌شناسی، شکل خاصی از قوم‌باستان‌شناسی را به نام «قوم‌باستان‌شناسی روستایی» مدون نمود. وی از منظر هدفمندی کلان باستان‌شناختی، جنبه‌های برگزیده‌ای از فضاهای معماری و تنوع عملکرد آنها، چگونگی استفاده از زمین‌های کشاورزی و دام‌ها، ثروت و مالکیت، ترکیب جمعیت انسانی، آیین تدفین و فرهنگ مادی را در روستاهای واجد شرایط لازم مورد بررسی قرار داد.

ویلیام سامنر: او با استفاده از اطلاعات آماری و نقشه‌های جغرافیایی استان فارس، ارتباط بین جمعیت‌ها و محوطه‌های استقراری معاصر را تعیین و مدل‌هایی پیشنهاد کرد که برای تخمین جمعیت محوطه‌های باستانی منطقه مفید هستند. سامنر یافته‌های خود را بر اساس اطلاعات جمعیت‌شناختی کنونی تلفیق نمود و در راستای تخمین و تعیین اندازه جمعیت روستای پیش از تاریخی کاوش‌شده «تل باکون» فارس تلاش کرد. این ایده که یک ارتباط قطعی بین جمعیت و محوطه استقراری وجود دارد، اغلب مبنای تخمین جمعیت محوطه‌های باستانی بوده است. مطالعات اندکی که در این زمینه بر روی روستاهای معاصر خاورمیانه انجام شده، میانگینی از تراکم جمعیت بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ نفر در هر هکتار مسکونی را نشان می‌دهد. عامل تراکم جمعیتی که در تخمین جمعیت‌های باستانی خاورمیانه به کار می‌رود، معمولاً در همین گستره و محدوده است (Adams, 1965, p. 123; Hole et al., 1969, p. 370; Johnson, ۱۹۷۳, p. 66).

یکی از دلایل اصلی تخمین جمعیت استقرارهای پیش از تاریخی، فراهم آوردن اطلاعاتی برای شناخت و تفسیر اندازه سلسله‌مراتب استقرارهاست. به طور کلی سامنر دو پیش‌فرض را مبنای پژوهش خود قرار داد: اول آنکه اندازه سلسله‌مراتبی استقرارها، یک سلسله‌مراتب کارکردی است. بنابراین

انتظار می‌رود که در روستاهای بزرگ و شهرها، فضای کمتری به سکونت و در عوض فضای بیشتری به امور اداری، تجاری، صنعتی، مذهبی و سایر عملکردهای عمومی اختصاص داده شده باشد. دوم آنکه، وسعت فضای مسکونی به ازای هر شخص، به درجه شأن اجتماعی اشخاص وابستگی دارد. اطلاعات حاصله، پیش‌فرض‌های فوق را تأیید کردند و به یک احتمال جالب نیز اشاره نمودند: تفاوت در سطوح سلسله‌مراتب استقراری به دلیل وجود فضاهای تخصصی نباید زیاد بوده باشد؛ ولی این تفاوت بین سطوح هم‌پایه قابل ملاحظه خواهد بود. داده‌ها نشان می‌دهند که طول مدت سکونت در یک روستا یا چرخه رشد هر روستا احتمالاً به تنوع تراکم جمعیت بستگی دارد و متداول‌ترین پلان برای روستاهای منطقه به دلیل محصور شدن با دیوار، شکل مستطیل منظم بوده است. لذا تراکم ساخت محوطه‌های مسکونی تا زمانی ادامه پیدا می‌کرد که مزیت‌های زندگی روزمره کم‌رنگ نشود؛ در غیر این صورت، خانه‌ها بیرون از دیوار ساخته می‌شدند.

بررسی سامنر همچنین نشان داد که برتری‌های فرهنگی، نقش به‌سزایی در تعیین طرح و پلان روستاها ایفا کرده است. یکی از دستاوردهای دیگر این بررسی آن بود که تعدادی روستا با تراکم جمعیت پایین شناسایی شدند که دارای خانه‌های پراکنده بودند و توسط شبانان خانه‌بدوش کنونی مورد سکونت قرار می‌گرفتند. خلاصه آنکه اطلاعات حاصله، همگونی‌های زیادی در زمینه تخمین جمعیت و سایر مسائل مرتبط با آن در یک محوطه پیش از تاریخی فراهم آورده است. نکته دیگری که سامنر به آن توجه نشان داد و می‌تواند در کیفیت تدوین نظریات میانی در زمینه برآورد جمعیت مؤثر باشد، تأثیر فضاهای نگهداری حیوانات بر برآورد میانگین تراکم جمعیت بافت‌های مورد نظر است. پژوهش قوم‌باستان‌شناسی سامنر نشان داده است که در روستاهای مورد بررسی، گله‌های بزرگ گوسفند و بز و همچنین تعداد الاغ و گاو در محوطه روستا و در فضاهای مربوطه در خانه‌ها نگهداری می‌شوند.

لیندا جاکوبس: پژوهش دیگر در این زمینه مربوط به لیندا جاکوبس است که در روستایی به نام تل نون[۱] در استان فارس انجام شده است (Jacobs, 1979, pp. 175–191). این روستا در یکی از دره‌های مرتفع کوهستان‌های زاگرس و در حدود ۱۳۰۰ متر بالاتر از سطح دریا واقع شده است. امرار معاش اهالی روستا از طریق کشاورزی است و گله‌داری نیز به میزان بسیار اندک در کنار کشاورزی رایج است. محصولات زراعی شامل نیشکر، گندم، جو، کنجد و سبزیجات می‌باشد. اگرچه بخش اعظم زمین‌های زراعی روستا به دو مالک که در روستا حضور ندارند تعلق دارد، اما اکثر اهالی صاحب مقدار کوچکی زمین زراعی (یک تا دو هکتار به ازای هر خانواده) هستند. این روستا از لحاظ اندازه و ابعاد، ویژگی‌های معماری و عموماً طرح سازه‌ها، نمونه‌ای جالب و قابل مطالعه از روستاهای منطقه است. به علاوه، از آنجا که شامل دو بخش قدیمی و جدید می‌باشد، دارای ویژگی‌های خاصی است و همگونی‌های زیادی جهت تفسیر گزارش‌های باستان‌شناختی مربوط به جمعیت ارائه می‌دهد.

بخش جدید روستا در طول دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ شکل گرفته است. جاکوبس با ثبت و ضبط ویژگی‌های هر دو بخش و همچنین خصوصیات جمعیتی آنها، تلاش

۱. I- Nun- Tell این نام ساختگی است و توسط پژوهشگر به این روستا اطلاق شده است.

نموده است از این ساختار دوقلو در راستای تفسیر گزارش‌های باستان‌شناختی بهره‌گیری نماید. اکثر خانه‌های این بخش دور یک حیاط غیرمسقف ساخته شده‌اند و از ۵۹ مجموعه ساختمانی، ۴۸ مجموعه دو طبقه هستند که طبقه پایین به نگهداری حیوانات و طبقه بالایی برای زندگی خانواده‌ها اختصاص دارد.

شیردوشی و کار خوراک دادن به حیوانات در حیاط انجام می‌پذیرفت و اکثر فعالیت‌های خانگی در پشت‌بام صورت می‌گرفت. زنان روستا نیز در محل‌هایی در پشت‌بام‌ها گردهم می‌آمدند. اکثر مجموعه‌های ساختمانی روستای قدیمی به خانواده‌های فامیل مرد متعلق بود. جاکوبس نوع ارتباط‌های فامیلی، نوع خانواده‌ها و وضعیت تجرد و تأهل افراد ساکن در هر مجموعه ساختمانی را بررسی کرد. وی همچنین تعداد اتاق‌های هر مجموعه، مساحت و متراژ هر یک از اتاق‌ها و کل مجموعه را ثبت نمود و مجموعه‌های ساختمانی را از لحاظ متراژ، ابعاد و تعداد ساکنین با یکدیگر مقایسه کرد. این بررسی نشان داده است که در دوره‌های گذشته اکثر ساختمان‌های روستا یک طبقه بوده‌اند و در اثر افزایش جمعیت بیشتر آنها دو طبقه شده‌اند، اما در زمان حاضر، برای رفع مشکلی مشابه، روستائیان سعی کرده‌اند به بیرون از بافت قدیمی نقل مکان کنند.

خانه‌های روستای جدید یک‌طبقه‌اند و فعالیت‌های خانگی در حیاط انجام می‌پذیرد، ولی در عوض بسیاری از ویژگی‌های معماری بافت قدیم در معماری خانه‌های روستای جدید مشاهده می‌شود؛ نظیر خشت خام، کمیت و کیفیت درها و پنجره‌ها، تزئینات داخل اتاق‌ها و موارد مشابه. اگر با جامعه‌ای در دنیای باستان‌شناسی مواجه شویم که مشابه این تغییرات در آن رخ داده ولی به شواهد مستقیمی در این خصوص دسترسی نداشته باشیم، تفسیرهای ما چه خواهد بود؟ قطعاً از یافته‌های باستانی، برداشت‌های نادرستی خواهیم داشت. به‌عنوان مثال، ممکن است خانه‌های وسیع بخش جدید را متعلق به طبقه برگزیده‌ای بدانیم و یا در تفسیر تقدم و تأخر این دو روستا دچار اشتباه‌های فاحشی شویم.

این بررسی قوم‌باستان‌شناسی نشان داده است که تغییرات فرهنگی در یک بافت زنده، از تنوع و تعداد فراوانی برخوردار است و ابعاد مختلفی دارد؛ و مسلماً چنین تغییراتی را باید در یک بافت باستان‌شناختی نیز انتظار داشت. این تغییرات در تل نون هم سریع اتفاق افتاده و هم تدریجی بوده است؛ زیرا همزیستی دو محوطه جدید و قدیم به گونه‌ای است که افراد مربوط به یک نسل و یک بافت فرهنگی، با تغییرات و تشابهات فرهنگی در کنار هم زندگی می‌کنند. تبیین این همزیستی‌ها و الگوی واقعی سکونت و نقل مکان‌های جمعیت‌ها در یک بافت باستان‌شناختی، کاری فوق‌العاده دشوار است؛ اما همگونی‌هایی که از طریق اطلاعات قوم‌نگاری حاصل می‌شود، تا حدود زیادی مشکل تفسیر گزارش‌های باستان‌شناختی را هموار کرده و باعث پیدایش رهیافت‌های نوینی در این تفسیرها می‌شود.

فرانک هول: هول پژوهشگری است که در لرستان پژوهش‌های قوم‌باستان‌شناسی انجام داده و نتایج آن را در سال ۱۹۷۹ تحت عنوان «بازکشف گذشته از طریق زمان حاضر: قوم‌باستان‌شناسی در لرستان ایران» منتشر کرد (Hole, 1979). هول علاقه‌مند به بررسی مرحله‌ای از فرهنگ بشری در آسیای جنوب غربی بود که دوره جمع‌آوری خوراک را به سیستم تولید خوراک تغییر داده است. بنابراین، پیرو پژوهش‌های باستان‌شناسی خود و همکارانش در دشت دهلران، پروژه

قوم‌باستان‌شناسی را میان گله‌داران بومی معاصر که به‌طور دائم در مناطق بین ارتفاعات لرستان و دشت دهلران در تردد بودند، اجرا کرد.

هول بر ضرورت اتخاذ تدابیر قوم‌باستان‌شناسی در زمینه گردآوری اطلاعات درباره دامداری تأکید می‌ورزد و معتقد است که باید در این راستا به دنبال همگونی‌هایی میان چادرنشینان و کوچروهای فعلی گشت و سپس با آمادگی به دست آمده، به جستجوی مواد باستانی مربوط و تفسیر آنها پرداخت. هول با اعتقاد به اینکه برای تدوین آنالوگ‌های قوم‌نگاری جهت هموار کردن مشکل تفسیر مدارک باستان‌شناختی در هر منطقه، باید سراغ همان منطقه طبیعی ـ فرهنگی رفت، توجه خود را به دهلران معطوف کرد؛ جایی که فعالیت‌های باستان‌شناسی زیادی در آن انجام شده است، تا پاسخ پرسش‌های خود درباره منشاء دامداری، نقش چراگردی در زندگی مردم پیش از تاریخ لرستان و پیشرفت‌های موازی بین چادرنشینان گله‌دار و روستانشینان کشاورز را جستجو کند. هول تأکید می‌کند که برای یافتن اردوگاه‌های چادرنشینان، نیازی به پیمایش و بررسی تمامی منطقه غرب ایران نیست، بلکه پاسخ دادن به برخی سؤالات اساسی می‌تواند راهنمای مطلوبی در این زمینه ارائه دهد؛ پرسش‌هایی نظیر: چادرنشینان در چه جاهایی چادرهای خود را برپا می‌کنند؟ چرا؟ در چه فصل‌هایی؟ در هر کدام از آنها چه فعالیت‌هایی به نمایش گذاشته می‌شود؟ چه وسایل و امکاناتی در هر کدام یافت می‌شود؟ پاسخ دادن به این پرسش‌ها، قوم‌باستان‌شناس را قادر می‌سازد تا در نقاط خاصی به دنبال این اردوگاه‌های چادرنشینی بگردد.

هول و همکارانش در سراسر لرستان به میان چادرنشینان سفر کردند و به جمع‌آوری پاسخ سؤالاتی در زمینه‌های گله‌داری، چادرنشینی، مراتع و چراگاه‌ها و تغییرات فرهنگی پرداختند. در برخی موارد با چادرنشینانی مواجه شدند که در حال مهاجرت سالیانه خود از چراگاه زمستانی به تابستانی بودند؛ ثبت اطلاعات در این زمینه بسیار مفید بود. با استفاده از مطلعین سالمند زن و مرد، اطلاعاتی درباره تغییر پوشش گیاهی، عادات غذایی، مسائل اجتماعی و تکنولوژیکی، تأثیرپذیری‌های فرهنگی از خارج، و وقایع و حوادث طبیعی مانند خشکسالی، برف‌های سنگین، بیماری‌ها و مواردی که باعث نابودی اعضای قبیله‌ها یا گله‌ها می‌شد، گردآوری نمودند.

هول پس از این مشاهدات نتیجه گرفت که چادرنشینی و کوچ‌گری اساساً به همان لوازمی نیاز دارد که روستانشینان امروزی استفاده می‌کنند. تفاوت اساسی بین روستائیان قبیله‌ای و چادرنشینان امروزی در مقدار تجهیزات و لوازم مورد استفاده و همچنین سبک خانه‌سازی است. امروزه بار و بنه و لوازم زندگی بر پشت حیوانات حمل می‌شود، ولی در گذشته که حیوانات باربر در اختیار نبودند، بارها توسط انسان‌ها حمل می‌شدند و به همین دلیل سبک‌تر و کوچک‌تر بودند. دسترسی به حیوانات باربر، موجب شد که کوچگران بار و بنه و لوازم کوچ خود را بزرگ‌تر سازند. مسافت بین چراگاه‌های تابستانی و زمستانی حدود ۱۵ کیلومتر بود که به راحتی در یک روز طی می‌شد. مهاجرت‌های طولانی‌تر که ویژگی برخی از قبایل چادرنشین است، در اثر فشارهای ناشی از افزایش جمعیت و حضور کشاورزان در برخی از مراتع کوهستانی رخ می‌داد.

یکی دیگر از نتایج بررسی‌های قوم‌باستان‌شناسی هول، مسئله استقلال چادرنشینان امروزی از کشاورزان بود؛

بنابراین می‌توان فرض کرد که تولید کالاهای تخصصی احتمالاً به صورت مستقل از کشاورزی و در زمانی قبل یا بعد از آن افزایش یافته است. دو عامل می‌تواند این استقلال را ایجاد کند: یکی استفاده از بلوط و دیگری دروی دانه‌های غلات وحشی. این دو فعالیت اقتصادی در گذشته نیز انجام می‌شدند و امروزه نیز اهمیت دارند. چادرنشینان مورد مطالعه زمانی که به چراگاه تابستانی در کوهستان‌ها مهاجرت می‌کنند، دانه‌های غلات وحشی رسیده را که به صورت بسیار متراکم روییده بودند، درو می‌کردند. بدین ترتیب، هول نتایج قوم‌باستان‌شناسی انجام شده در لرستان را به صورت عمومی منتشر نمود (Hole, ۱۹۷۹) اما پیش‌تر با جزئیات بیشتر به تشریح مسائل تخصصی پرداخته بود (Hole, 1974; 1978). معمولاً تصور می‌شود که باستان‌شناسان نمی‌توانند آثاری که چادرنشینان از خود برجای می‌گذارند را شناسایی کنند، زیرا چادرهای چراگردان همیشه برپاست و برخلاف خانه‌های متروک روستاها، بقایای مشخصی از خود به جا نمی‌گذارند.

در بررسی‌های باستان‌شناسی، معمولاً محوطه‌های باستانی موادی را در سطح خود به نمایش می‌گذارند که شناسایی آنها را آسان‌تر می‌کند. با مطالعه این مواد سطحی می‌توان ارزیابی‌هایی از بخش‌های مختلف یک دهکده باستانی به عمل آورد و حتی تخمین‌های جمعیتی ارائه داد. بنابراین به نظر می‌رسد که مشکل اصلی در آغاز فعالیت‌های باستان‌شناسی در اردوگاه‌های چادرنشینان باستان، مسئله شناسایی این محل‌ها است که در بسیاری از موارد هیچ نشانهٔ سطحی از خود به جای نمی‌گذارند. هول تأکید می‌کند که با یافتن پاسخ سؤالاتی که در زمینه مکان برپایی چادرهای کوچ‌گرها مطرح می‌شود و با استفاده از ابزارهایی چون عکس‌های هوایی، نقشه‌های توپوگرافی، و راهنمایان و مطلعین بومی، می‌توان محل اسکان چادرنشینان باستانی را مشخص کرد (Hole, ۱۹۷٤).

پتی جو واتسون: واتسون یکی از منتقدان برجسته تفکر باستان‌شناسی نوآور لوئیس بینفورد بود که به همراه همفکرانش به جهان‌شمول بودن قوانین باستان‌شناسی شک و تردید داشتند. وی در واقع یکی از بنیان‌گذاران اصلی رویکرد قوم باستان‌شناسی محسوب می‌شود. واتسون پژوهش‌های قوم باستان‌شناسی خود را در سه دهکده استان کرمانشاه به نام‌های حسن‌آباد، عین علی و شیردشت از نوامبر ۱۹۵۹ تا ژوئن ۱۹۶۰ انجام داد؛ اما بخش عمده کتاب خود را به ارائه گزارش‌های قوم‌نگاری روستای حسن‌آباد اختصاص داد (Watson 1966; 1979). وی اطلاعات گردآوری شده را در قالب جداولی پردازش کرد که این جداول می‌توانند به عنوان الگویی برای مطالعات قوم باستان‌شناسی در یک جامعه بکر و دست‌نخورده در ایران مورد توجه قرار گیرند.

واتسون در تحقیقات خود تلاش کرد ارتباط میان طرح روستا، ویژگی‌های معماری خانگی و کارابزارها از یک سو، و میزان جمعیت و ساختار اقتصادی ـ اجتماعی از سوی دیگر را برقرار کند. در بخش اول پژوهش خود، او به بررسی سازمان اقتصادی، شیوه‌های کشاورزی، دامداری، تکنولوژی خانگی، روابط خویشاوندی و ساختارهای سه جامعه مورد مطالعه پرداخت. بخش دوم کار او بر روابط رفتاری[۱] اصول یکنواختی روساخت و به‌ویژه رابطهٔ میان باستان‌شناسی و مردم‌شناسی متمرکز بود.

دهکده‌های مورد مطالعه واتسون، به ویژه روستای حسن‌آباد، دارای دو گروه جمعیتی عمده، یعنی کشاورز و دامدار

۱. Behavioral correlation
۲. Uniformitarian principal

بودند؛ بنابراین جامعه مورد مطالعه او دارای اقتصادی ترکیبی بود. کار واتسون تا حدی با پژوهش‌های کارول کرامر در شاه‌آباد کردستان و تحقیقات لی هورن در باغستان سبزوار مشابهت داشت، اما به نظر می‌رسد که واتسون به صورت جامع‌تری به ثبت و ضبط تمامی ویژگی‌های این دو ترکیب جمعیتی پرداخته است. مطالعه وی، مطابق جدولی که دیوید و کرامر ارائه کردند، در زمره پژوهش‌های قوم‌نگاری در جوامع بکر و فارغ از ویژگی‌های تمدن جدید، با هدف‌گذاری‌های باستان‌شناسی قرار می‌گیرد و لذا کلیدها و راهنمایی‌های فراوانی را برای باستان‌شناسان به ارمغان آورده است. تفاوت اساسی کار واتسون با دیگر قوم‌باستان‌شناسانی که در ایران تحقیق کرده‌اند در این است که وی علاوه بر نتایجی که از پژوهش خود استخراج کرده، با انتشار گزارش این بررسی جالب توجه (۱۹۷۹)، امکان بهره‌برداری بهتر و مطلوب‌تر را برای دیگر باستان‌شناسان فراهم ساخته است. به بیان دیگر، باستان‌شناسان می‌توانند با مطالعه این گزارش قوم‌نگاری، آنالوگ‌هایی برای آزمون فرضیات باستان‌شناسی خود استخراج کنند.

لی هورن: هورن، دیگر قوم‌باستان‌شناسی است که در فاصلهٔ سال‌های ۱۹۶۲ تا ۱۹۷۸، عموماً در منطقهٔ شمال شرقی ایران، مطالعات قوم‌نگاری و قوم‌باستان‌شناسی انجام داد. وی در روستاهای منطقهٔ توران، واقع در ۱۵۰ کیلومتری سبزوار، به‌مدت ۳ تابستان (۱۹۷۸–۱۹۷۶) تحت حمایت یونسکو پژوهش کرد. او فارسی را با لهجهٔ محلی به‌خوبی صحبت می‌کرد و این توانایی، کمک شایانی به افزایش کیفیت تحقیقات وی نمود. علاقه‌مندی هورن به‌خصوص به بوم‌شناسی، تشکیلات فضایی و ریخت‌شناسی استقرارگاه‌های انسانی و روستاها، سازش‌پذیری مردمان در سرزمین‌های خشک و سایر موضوعات مربوط به قوم‌باستان‌شناسی بوده است. این پژوهشگر، تأثیر تنوعات فصلی را در وضعیت و موقعیت استقرارها مورد بررسی قرار داد؛ تنوعاتی که متأثر از تفاوت‌های موجود در توزیع و فراوانی فصلی حیوانات می‌باشد.

هورن این پژوهش قوم‌باستان‌شناسی را از طریق بررسی بوم‌شناختی روستای باغستان، منطقهٔ توران، به انجام رساند (Horne, 1983). این روستا جمعیتی مرکب از دامدار و کشاورز دارد. مراتع اطراف آن در زمستان توسط گروه‌های گله‌دار اشغال می‌گردد و در نتیجه، از لحاظ ریخت‌شناسی وضعیت خاصی بر منطقه حاکم می‌شود. بهره‌برداری از زمین‌های اطراف روستا توسط کشاورزان در فصل‌های بهار و تابستان، تنوع ریخت‌شناسی آن را مضاعف می‌سازد. هورن در این بستر مهیّا، با هدف‌های قوم‌باستان‌شناسی پژوهش کرد و همگونی‌هایی از این اقتصاد تلفیقی (دامداری و کشاورزی) و تأثیر آن بر ریخت‌شناسی فضایی روستا و بافت‌های معماری آن استخراج کرد (Horne, 1994) تا باستان‌شناسان را در بازسازی و تفسیر موارد مشابهی که در بافت‌های باستان‌شناختی با آن‌ها روبه‌رو می‌شوند، یاری دهد.

فریدریک بارث: وی یکی از اعضای گروه بریدوود بود که در جریان اجرای پروژهٔ «پیش از تاریخ ایران»، به‌عنوان انسان‌شناس فیزیکی و دیرین‌گیاه‌شناس در ترکیب هیأت وی جای گرفته بود. بارث، علاوه بر انجام وظایف محوله در امر مطالعهٔ استخوان‌های حاصل از کاوش‌های این گروه، پژوهش‌های قوم‌نگاری ارزنده‌ای را در استان کردستان

و جنوب ایران انجام داد. ولی رفته‌رفته، هدفمندی‌های باستان‌شناختی در پژوهش‌های قوم‌نگاری وی کمرنگ شد و کارهای وی صبغهٔ کاملاً قوم‌نگاری به خود گرفت (Barth, 1952; 1953; 1959–60; 1961). اطلاعات حاصل از تحقیقات بارث، به‌طور غیرمستقیم در تفسیر گزارش‌های پیش‌ازتاریخی قابل استفاده است. زمانی که وی تحقیقات خود را انجام می‌داد، قوم‌باستان‌شناسی رهیافتی تازه بود که مراحل آغازین تطور خود را طی می‌کرد و هنوز به‌عنوان زیرشاخه‌ای با تعریف‌ها و هدفمندی‌های مشخص معرفی نشده بود.

رویکرد قوم‌باستان‌شناسی در میان پژوهشگران ایرانی

به نظر می‌رسد که مؤسسات و نهادهای آموزشی و پژوهشی کشور، تاکنون کوچک‌ترین پروژهٔ قوم‌باستان‌شناسی را طراحی و اجرا نکرده‌اند. همان‌طور که در مقدمهٔ این تحقیق آمده است، ضعف و فقر اصول و مبانی نظری باستان‌شناسی، امکان بروز رویکردهای نوین را در میان پژوهشگران فراهم نکرده و اساساً عدم پرسش‌های بنیادی و وزین در مرحلهٔ تفسیر و تحلیل باستان‌شناختی، ضرورتی برای سنجش فرضیات از طریق واسطه‌هایی که در باستان‌شناسی نو «نظریات میانی» یا «حد وسط» خوانده شدند، ایجاد ننموده است. در واقع، باستان‌شناسان و قوم‌شناسان ایرانی، هرکدام به کار پژوهشی محض خود مشغول‌اند و از چگونگی و نتایج تفسیرهای پژوهشی یکدیگر اطلاعی ندارند. اکثر باستان‌شناسان ایرانی تمایلی به بهره‌گیری از روش‌های مختلف در تفسیر گزارش‌های باستان‌شناختی ندارند و تنها بر روش‌های یگانه و خاص باستان‌شناسی که به دلیل عدم تحول و تطور علمی، ویژگی‌های سنتی و ایستایی فراوانی پیدا کرده‌اند، پافشاری می‌نمایند. خوشبختانه، تمایل برخی از باستان‌شناسان در زمینهٔ استفاده از روش‌های آزمایشگاهی، شیمیایی و فیزیکی و به‌کارگیری برخی از متخصصان مربوطه در سازمان‌های ذی‌ربط، وضعیت را در این زمینه‌ها تا حدودی بهبود بخشیده است. تعداد انگشت‌شماری از باستان‌شناسان و مردم‌شناسان داخلی به این روش پژوهشی توجه نشان داده‌اند که به بررسی آن می‌پردازیم.

محمد میرشکرایی، مردم‌شناس سازمان میراث فرهنگی کشور، یکی از پژوهشگرانی است که چنین توجهی را از خود نشان داده است (میرشکرایی، ۱۳۷۷؛ ۱۳۷۸). وی در بعضی از تحقیقات مردم‌شناسی خود، ضمن بررسی سابقه و استمرار برخی از آداب، مراسم و ابزارآلات، به مطالعات تطبیقی این مواد و رفتارهای فرهنگی در گذشته و حال پرداخته است. میرشکرایی در مقاله‌ای با عنوان وَل[۱]، این وسیلهٔ را به‌عنوان یکی از ابزارهای سنتی کشاورزی معرفی نمود که در منطقهٔ آذربایجان به‌عنوان خرمن‌کوب مورد استفاده قرار می‌گیرد (میرشکرایی، ۱۳۷۷، ص. ۳۸). وی به استفاده از این وسیله تا دو سه دههٔ گذشته در امر کشاورزی اشاره می‌کند و گزارش می‌نماید که در سال ۱۳۷۰ از ول در روستای کندوانِ اسکو بهره‌برداری شده است. میرشکرایی در این مقاله، بر ضرورت گردآوری هرچه سریع‌تر اشیایی از این دست تأکید می‌کند

۱. Val ول بصورت تخته‌ای از جنس چوب‌های سخت مانند گردو است که معمولاً بیش از یک متر طول و۷۰ سانتی‌متر عرض دارد. قسمت جلویی آن باریک‌تر است وقدری به سمت بالا انحناء می‌یابد. در سطح زیرین آن چند ردیف تکه‌های کوچک سنگ چخماق یا خرده‌های سنگ‌های دیگر که لبه برنده‌ای دارند، نشانده می‌شود. از بخش جلویی با طناب به یوغ بسته و با نیروی دو گاو یا حیوان دیگر بر روی گندم‌هایی که به‌صورت دایره روی زمین خرمن پهن شده است، کشیده می‌شود. هنگام کشیده شدن ول روی خرمن معمولاً یک نفر روی آن می‌ایستد.

و ادامه می‌دهد که در سال‌های آینده ممکن است نمونه‌های کهن این نوع اشیاء در کاوش‌های باستان‌شناسی یافت شود و ما نمونه‌های زندهٔ آن‌ها را برای مقایسه از دست داده باشیم. شایان ذکر است که کهن‌ترین ول در کاوش‌های منطقهٔ ارمنستان، توسط یک محقق روسی به‌نام پیوتروفسکی، زیر بقایای استخوان‌های یک مرده یافت شده که قدمت آن به هزارهٔ اول ق.م بازمی‌گردد (پیوتروفسکی، ۱۳۴۸، ص. ۸۴).

میرشکرایی ، به تشریح رسم آیینیِ آرایش و مهر و نشان‌کردن خرمن می‌پردازد (میرشکرایی، ۱۳۷۸، ص. ۴۶). تا چند سال پیش، که هنوز ابزارآلات جدید کشاورزی معمول نشده بود، در بیشتر نقاط کشورمان، گندم خرمن‌کوبی‌شده را به‌صورت کپه‌های مخروطی‌شکل در وسط زمین خرمن درمی‌آوردند و روی سطح آن را با سطح غربال، از سر مخروط تا روی زمین، طوری می‌کشیدند که جای آن روی گندم‌ها باقی می‌ماند. سپس سطح کپهٔ گندم را به چهار قسمت تقسیم می‌کردند. روی هریک از چهار بخش، با خاک نرم، عبارات و کلمات متبرک و برکت‌خواهی و همچنین نام ائمهٔ معصومین را می‌نوشتند و یا اگر مهر خرمن داشتند، به‌جای نوشتن، مهر می‌زدند. وی معتقد است که الگوی آرایش خرمن باید بازماندهٔ نیایش‌هایی باشد که همراه با مراسم ویژه‌ای در جشن‌های برداشت محصول انجام می‌شده و صورت‌های تحول‌یافتهٔ آن تا زمان معاصر استمرار یافته است. وی اشاره می‌کند که برخی اشیاء و آثار کهن، از جمله نقش و نگارهای روی سفالینه‌های پیش از تاریخی ایران، شاید نشانه‌هایی از این‌گونه جشن و نیایش‌ها بوده باشد (همان، ص. ۳۳). بعضی از نقوش روی سفال‌های سیلک، گیان و شوش، نقوشی شبیه خرمن دارند که تفسیر آن‌ها جای تأمل بیشتری دارد.

این پژوهشگر همچنین پژوهشی در خصوص یکی از آلات کوبیدن و پوست‌کندن غلاتی چون برنج و ارزن، که به دَنگ موسوم است، انجام داد و نتیجه را در مقاله‌ای با همین عنوان منتشر نمود (میرشکرایی، ۱۳۷۷، ص. ۲۳). دنگ انواعی چون آبدنگ و پادنگ دارد و در واقع هاون بزرگی است که عملکرد دستهٔ آن از لحاظ فنی، نسبت به هاون‌های معمولی، پیچیده‌تر است و در آن از فنون ترکیب، تنظیم و هدایت نیروها استفاده می‌شود. این وسایل از اوایل دههٔ ۱۳۴۰، رفته‌رفته به دلیل توسعهٔ کارخانه‌های برنج‌کوبی و شاید دلایل دیگر، از کار افتادند. عموماً حوزهٔ فرهنگی یا گسترهٔ جغرافیایی استفاده از آبدنگ و پادنگ تا حد زیادی با حوزهٔ کشت برنج هم‌خوانی دارد. در بعضی موارد نیز برای پوست‌کندن سایر دانه‌های گیاهی یا انجام دیگر کارهای صنعتی، مثل تهیهٔ خمیر کاغذ، باروت‌کوبی و خردکردن شیشه استفاده شده است. در هر حال، این پژوهشگر،

۱. مهر خرمن وسیله‌ای چوبی است به شکل‌های مربع، بیضی، مستطیل، دایره و سرو خمیده که بر روی یک سطح آن نقش‌ها و نوشته‌هایی به‌صورت گود و برجسته کنده‌کاری شده است. معمولاً بر روی سطحی از خرمن که باید مهر زده شود خاک می‌ریزند و سپس مهر خرمن را بر روی آن می‌فشارند و نقش یا نوشته مورد نظر حاصل می‌گردد. در روش دیگر، قسمت‌های کنده شده مهر خرمن را از خاک پر می‌کنند و سپس با سرعت روی سطح خرمن بر می‌گردانند.
منبع فوق سپس به شکلی جامع‌تر به صورت کتاب از سوی سازمان میراث فرهنگی وقت منتشر شد.

۲. دنگ دستگاهی است که برای کوبیدن و پوست‌کندن دانه‌های برخی غلات نظیر برنج به‌کار می‌رود. چوب آن بزرگ و سنگین است که با نیروی انسانی و یا نیروی آب، حول یک محور بالا و پائین می‌شود و هر بار که فرود می‌آید پوست آنها را بریده و جدا می‌کند. دنگ انواع مختلفی چون پادنگ و آب دنگ دارد و در واقع هاون بزرگی است که عملکرد دسته آن از لحاظ فنی نسبت به هاون‌های معمولی پیچیده‌تر است.

دنگ را نمونهٔ پیشرفته و تحول‌یافتهٔ هاون می‌داند که سابقه‌ای بس طولانی در فرهنگ مادی کشورمان دارد. وی با بررسی شکل، عملکرد و مفاهیم واژه‌ای هاون و دنگ و تطبیق آن‌ها با یکدیگر، تلاش نموده است که توجه علاقه‌مندان و محققان را به بهره‌گیری از نتایج تفسیر هر یک از آن‌ها در تفسیر و تحلیل دیگری جلب نماید.

جلال‌الدین رفیع‌فر یکی دیگر از پژوهشگران ایرانی است که با تلاش در شناخت پدیده‌هایی چون یکجانشینی، کوچ‌نشینی، دام‌پروری و نظایر آن، از طریق بررسی عوامل و شرایط تکوین و رشد آن پدیده‌ها، نوعی رویکرد قوم‌باستان‌شناختی از خود بروز داده است (رفیع‌فر، ۱۳۷۵). وی معتقد است که برای سیر تحول جوامع باید از اطلاعات باستان‌شناسی و قوم‌شناسی توأماً استفاده نمود؛ یعنی لزوم تلفیق هدف‌ها و روش‌های باستان‌شناسی و قوم‌شناسی در شناخت خاستگاه پدیده‌های باستان‌شناختی. وی با اشاره به نقش محیط طبیعی در چگونگی سازگاری انسان با طبیعت و نحوهٔ ساخت، شکل‌گیری و رشد پدیده‌های مختلف تاریخ فرهنگ بشری، تأکید می‌کند که تفاوت‌های آب‌وهوایی در مناطق مختلف جغرافیایی، که پس از آخرین دورهٔ یخبندان به‌وجود آمد، باعث ظهور پدیدهٔ نوسنگی با اشکال و حالات گوناگون و با تقدم و تأخر زمانی فاحش در نقاط مختلف کرهٔ زمین شد. همین عوامل طبیعی باعث شده است که با بقایا و بازمانده‌های آن جوامع نوسنگی، که قوم‌شناسان نام «جوامع ابتدایی» یا «بدوی» را بر آن‌ها اطلاق کرده‌اند، در حال حاضر در بعضی از نقاط دنیا مواجه شویم.

دهکدهٔ هوفل پلنگی را به‌عنوان یکی از این نمونه‌ها در ایران معرفی می‌کند. این دهکده، که در سال ۱۳۶۸ مورد بازدید این محقق قرار گرفته، در کوه‌های بختیاری واقع شده است. هوفل از نظر منابع آب، خاک و مرتع بسیار غنی است؛ زمین‌های زراعی فراوانی دارد که زیر کشت دیم گندم و کشت آبی برنج می‌روند؛ باغ‌های نسبتاً کوچکی از انواع میوه‌ها دارد؛ دام‌داری در آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به‌طوری‌که تعداد دام‌ها نسبت به تعداد جمعیت روستا بسیار قابل توجه است. این ویژگی‌ها، و در مجموع وضعیت طبیعی این دهکده، آن را برای استقرار دائمی گروهی با جمعیت محدود، مساعد ساخته است (عسکری و دیگران، ۱۳۶۸).

رفیع‌فر این دهکده را دارای ویژگی‌هایی می‌داند که کلود لوی‌استروس برای یک جامعهٔ ابتدایی برشمرده است (لوی‌استروس، ۱۳۷۳، ص. ۳۳). نبود خط و سواد، جمعیت محدود، وجود سرشت دموکراتیک و شورایی در تصمیم‌گیری‌ها، وجود مشارکت جمعی در مراسم مختلف، خودبسندگی نسبی در تولید مواد خوراکی، به‌کارگیری ابزار کار سنتی و ابتدایی، و عدم مالکیت فردی، شاخص‌هایی هستند که این دهکده را با تعریف لوی‌استروس از جامعهٔ ابتدایی هماهنگ می‌سازد. لذا دهکدهٔ هوفل، به‌دلیل ویژگی‌های یادشده و فقدان برخوردها و ارتباطات فرهنگی با دیگر جوامع، به‌عنوان جامعه‌ای اصیل و دور از تمدن جدید باقی مانده است و به‌عنوان یک محوطهٔ بکر و دست‌نخورده، می‌تواند همگونی‌های زیادی را جهت آزمودن فرضیات باستان‌شناختی در اختیار باستان‌شناسان قرار دهد. قدر مسلم آن‌که رفیع‌فر در مقالهٔ خود، تنها به معرفی این روستا پرداخته و بر ابداع روش‌هایی برخاسته از باستان‌شناسی و قوم‌شناسی جهت بررسی و شناخت چگونگی تکوین، شکل‌گیری و رشد جوامع تأکید کرده است.

میرعابدین کابلی، دیگر محققی است

که مقالهٔ وی با عنوان نمود پاره‌ای از سنت‌های پیش از تاریخی در دوران معاصر که در مجموعه‌مقالات اولین گردهمایی مردم‌شناسی چاپ گردیده، توجه مخاطبان را جلب نموده است (کابلی، ۱۳۸۱). وی ضمن معرفی چند نمونه از یافته‌های حاصل از کاوش‌های تپهٔ یحیی، شهداد و مارلیک، آن‌ها را با نمونه‌هایی از عصر حاضر مطابقت داده و سپس به توصیف کاربرد بعضی از آن یافته‌های باستانی پرداخته است. وی به نوعی تشریک مساعی باستان‌شناس و قوم‌شناس اعتقاد دارد که باید در برنامه‌های کاوش باستان‌شناسی لحاظ شود تا از طریق شناختی که در خصوص فرهنگ‌های بومی معاصر حاصل می‌گردد، باستان‌شناس را در تعبیر و تفسیر یافته‌های خود توانا سازد و از سوی دیگر، امکان لازم را برای قوم‌شناس فراهم آورد تا با سوابق تاریخی فعالیت‌های مردمان و آداب و رسوم و سیر تاریخی کردارها و پندارهای آنان آشنا شود.

کابلی در بخشی از مقالهٔ خود به ساخت کوره‌ها و اجاق‌هایی در گذرگاه‌ها و معابر و کاملاً مجزا از مجموعه‌های ساختمانی در تپهٔ یحیی دورهٔ چهارم B اشاره کرده و آن را پدیده‌ای غیرمعمول توصیف می‌کند. وی برای تفسیر این پدیده، مستقیماً سراغ دهکده‌ای در منطقه می‌رود که هر چند خانواده، یک تنور نانوایی در معبر ایجاد کرده و برای پخت نان، از آن تنور به‌صورت گروهی استفاده می‌کنند. برای پختن نان، در هر نوبت یکی از اعضای گروه با مقداری هیزم تنور را گرم کرده و از آن استفاده می‌کند. طبیعی است که برای گرم‌کردن تنور سرد، سوخت بیشتری لازم است. پس از وی، نوبت به بقیه می‌رسد که مسلماً برای پختن نان به سوخت کمتری نیاز دارند. در نوبت بعدیِ پخت نان، نفر دوم در سر نوبت قرار می‌گیرد و این روند همین‌طور ادامه می‌یابد و صرفه‌جویی زیادی در مصرف سوخت به‌عمل می‌آید. البته استفاده از کوره‌های گرم و گرم‌تر، باعث طبخ نان‌های مرغوب‌تر نیز می‌گردد. او ارتباطی میان این مشابهت‌ها برقرار می‌کند.

این پژوهشگر سازمان میراث فرهنگی کشور، عدم برخورد با راه‌های ورودی در اتاق‌های یکی از مجموعه‌های ساختمانی بخش صنعتی شهداد را به‌عنوان معمایی مطرح می‌نماید که پاسخ آن را از طریق اظهارات یکی از همکاران خود، از اهالی خور و بیابانکِ نائین، جست‌وجو می‌کند و آن این‌که، در آن مناطق، در خانه‌های مردم، اتاقی وجود دارد که هیچ درِ ورودی ندارد و راه ورود به آن‌ها از طریق حفره‌ای است که در دیوار ایجاد می‌کنند. در چنین فضایی معمولاً اشیاء و اموال ارزشمند نگهداری می‌شود (همان، ص. ۷۲). وی همچنین با ارائهٔ شواهدی از این دست، بر عملی‌شدن مردم‌شناسی تاریخی از طریق حضور مردم‌شناس در گروه‌های کاوش باستان‌شناسی تأکید می‌ورزد.

مطالعهٔ فاضلی و دیگران (۱۳۸۶) در سه روستای ارباب‌ورعیتی در جنوب تهران (حسین‌آباد سنغر، قاچ‌آقاچ و کاظم‌آباد)، از ترکیبی از کاوش میدانی، مطالعهٔ تاریخ شفاهی و تحلیل معماری برای بررسی شرایط زندگی، ساختار اجتماعی و طبقاتی و مسئلهٔ هویت استفاده نموده است. این مطالعه از مزیت نزدیکی به زمان حال بهره‌مند بود و بررسی فرهنگ شفاهی و مصاحبه با مردم محلی، کمک بزرگی برای تحلیل داده‌های مادی محسوب می‌شد. روش‌شناسی این مطالعه می‌تواند الگویی برای پژوهش‌های دیگر در دورهٔ مورد نظر باشد.

در این مطالعه، محور اصلی کاوش در

روستای کاظم‌آباد و بررسی سطحی و مصاحبه بود. پنج نفر از اهالی قدیمی روستا، حلقهٔ اصلی پیوند وضعیت فعلی روستا به گذشتهٔ آن بودند. محققان این فرصت را یافتند که از خاطرات این افراد استفاده کنند و با آن‌ها در بررسی سطح محوطه همراه شدند. این اهالی بسیاری از خانه‌های قدیمی را شناسایی کرده و تجربه و خاطرات خود را از زندگی در آن‌ها بیان کردند. این پیمایش گاهی با تضاد نظر اهالی در مورد کارکرد برخی بناها همراه بود که البته بیشتر به دلیل تغییر کاربری فضاهای مذکور در طول زمان بوده است. به‌هرحال، مصاحبه با اهالی قدیمی به محققان نشان داد که مالک روستا و مباشر وی در کجا ساکن بودند، کدام نقاط برای استقرار مردم عادی و کدام فضاها به عنوان فضاهای عمومی استفاده می‌شدند. کاوش‌هایی که در روستای کاظم‌آباد انجام گرفت، در نهایت مبتنی بر توصیفات و گزارش‌هایی بود که مردم محلی از وضعیت قدیم روستا ارائه کرده بودند و داده‌های حاصل از آن نشان داد که زندگی در روستا و تحت نظام ارباب‌ورعیتی، لزوماً به معنای یک فرایند یک‌طرفهٔ استثمار نبوده است. هرچند خان، شخص اصلی روستا و دریافت‌کنندهٔ بخش مهمی از تولید اقتصادی آن بود، اما روستاییان نیز تحت این شرایط، هویت فردی خود را از دست نمی‌دادند تا تنها با صفت «رعیت» شناخته شوند. هر فرد از روستا، زندگی شخصی خود و تاکتیک‌های فردی خویش را برای مقابله و مصالحه با شرایط موجود داشت.

طبعاً، کمکی که مصاحبه با ساکنان این محوطه به این پژوهش کرده است، در مورد دوره‌های قدیم‌تر (برای مثال ابتدای صفویه یا حتی دورهٔ قاجار) کم‌رنگ‌تر می‌گردد. ترکیبی از اسناد تاریخی و سایر اجزای فرهنگ شفاهی (مانند قصص و روایات محلی از یک واقعه) می‌توانند دشواری تحلیل را کاهش دهند.

یکی دیگر از مطالعاتی که می‌توان نام برد، مطالعهٔ پاپلی یزدی (پاپلی و گاراژیان، ۱۳۸۹) دربارهٔ نتایج حاصل از زلزلهٔ بم و رفتار محلی در دورهٔ پس از آن است که می‌تواند از نظر متودیک به مطالعات باستان‌شناسی دورهٔ جدید نزدیک شده باشد. هرچند هدف و منطق رویکردی کار پاپلی مبتنی بر سنت قوم‌باستان‌شناختی است و در واقع در پی ارائهٔ الگویی برای مطالعهٔ شرایط تحول در محوطه‌های پیش‌ازتاریخ پس از وقوع یک فاجعه برآمده است و از این حیث از تناقض بالای تاریخی رنج می‌برد، با این حال، پس از زدودن زیاده‌گویی‌های نظری (که البته تنها منحصر به ادبیات رایج در مطالعات باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ نیست) و تحلیل‌های فاقد مبنا، می‌توان از این کار به عنوان تجربه‌ای مطالعاتی در شرایط بسیار دشوار و از این جهت، ارزشمند برای مطالعهٔ تحولات کوتاه‌مدت در دورهٔ مدرن یاد کرد. در این پروژه، طی سه مرحلهٔ متفاوت زمانی پس از رخ‌دادن زلزلهٔ بم، شرایط و تحولات فرهنگ مادی و رفتار انسانی مورد ارزیابی قرار گرفته است. این بررسی‌ها وی را قادر ساخته تا مدل‌هایی توصیفی از شرایط شهر و زیرسیستم‌های اقتصادی ـ اجتماعی آن پس از زلزله ارائه دهد. پاپلی یزدی در سال‌های اخیر، به باستان‌شناسی گذشتهٔ معاصر توجهی مستقیم نموده و تحقیقاتش را بر پاسخ‌گویی به پرسش‌های اصیل دورهٔ معاصر متمرکز کرده است (Papoli Yazdi, 2013 ؛Papoli-Yazi & Naeimi, 2012).

آخرین مورد از پژوهش‌های قوم‌بستان‌شناسی و باستان‌شناسی تاریخی که در اینجا معرفی می‌شود، پروژه مطالعات روستاهای زرتشتی‌نشین منطقهٔ میبد است که به سرپرستی حسن فاضلی و با تمرکز بر مزرعهٔ کلانتر و

روستای عصرآباد (که هم‌اکنون متروکه است) انجام می‌شود. مزرعهٔ کلانتر، روستایی است که پس از سال‌ها ترک در دههٔ ۴۰ شمسی، دوباره احیا شده و به همین دلیل، نمونهٔ مهمی از مسئله هویت و تحول فرهنگ مادی طی صد سال گذشته را نشان می‌دهد. این روستا نقطهٔ تمرکز فصل دوم پروژه در بهار سال ۱۳۹۵ (دومین فصل پروژه تا این زمان) بود. در این فصل، تمرکز بر تهیهٔ پلان معماری فضاهای شاخص و همچنین فرآیند انجام مصاحبه با مردم محلی و افرادی بود که تجربهٔ زندگی در این محوطه را داشتند.

در بررسی معماری، تصاویر هوایی از روستای مزرعهٔ کلانتر، قلعه مزرعهٔ کلانتر، روستای متروکه عصرآباد، محدودهٔ رفیع‌آباد در حاشیهٔ مزرعهٔ کلانتر که تنها نیایشگاه آن هنوز پابرجاست، و نیایشگاه پیر خرمن تهیه شد. همچنین پلان فضاهای داخلی در دو دستهٔ مسکونی و فضاهای مقدس (مربوط به مسلمانان یا زرتشتیان) برداشت گردید. از روستای مزرعهٔ کلانتر، پلان آتشکده که مهم‌ترین آتشکدهٔ منطقه است و دو زیارتگاه کوچک (پیرون) به عنوان فضای مقدس زرتشتیان و همچنین پلان تنها مسجد و حسینیه روستا به عنوان فضاهای مقدس مسلمانان تهیه شد. برای فضاهای مسکونی نیز پلان چهار منزل متروک برداشت شد که بر اساس داده‌های مردم‌نگاری و مصاحبه با مردم محلی، دو پلان مسلمان‌نشین و دو پلان متعلق به زرتشتیان بودند. تحلیل این داده‌ها در درجهٔ اول متکی بر داده‌های مردم‌نگاری است که در ادامه شرح داده می‌شود. مصاحبه‌ها به صورت شفاهی و در قالبی آزاد و با توجه به تعداد پرسش‌شوندگان تنظیم شد. پرسش‌ها به صورت آزاد و بر اساس شرایط و زمان از مطلعان پرسیده می‌شد. افرادی که برای پرسش انتخاب می‌شدند، اغلب به دلیل هدف پروژه افراد مسن (۶۰ سال به بالا) بودند، اما با توجه به شرایط، از افراد جوان‌تر (حدود ۵۰ ساله) نیز پرسش به عمل آمد. کمیت مصاحبه‌ها به دلیل فرصت محدود و جمعیت محدود روستای مورد نظر (کمتر از ۹۰ نفر) و همچنین هدف مطالعه که کسب اطلاعات جانبی بود، انتخاب گردید و در مجموع بالغ بر دوازده نفر شدند. در این میان، هشت نفر از مزرعهٔ کلانتر و سه نفر از حسن‌آباد برای مصاحبه انتخاب شدند. جنسیت در فرآیند پرسش و انتخاب سوالات نقش کلیدی داشت، اما تفاوت در کمیت جنسی بیشتر ناشی از شرایط دسترسی به پرسش‌شوندگان بود تا گزینش هدفمند. به همین دلیل، از میان دوازده مصاحبه‌شونده، هشت نفر زن و چهار نفر مرد بودند. عامل اصلی در گزینش مصاحبه‌شوندگان در ابتدا نوع مذهب (اغلب زرتشتی) و سپس سن بود. از میان ۱۲ نفر مصاحبه‌شونده، ۱۰ نفر زرتشتی و ۲ نفر مسلمان بودند که شامل یک مرد (حدود ۵۰ سال) و یک زن (حدود ۹۰ سال) می‌شدند. عامل دوم از جهت اهمیت، سن بود؛ بنابراین تا حد ممکن از افراد مسن مزرعه برای مصاحبه دعوت می‌شد (۶۰ سال و بیشتر). جوان‌ترین گروه مصاحبه‌شونده از روستای حسن‌آباد (دو زن و یک مرد) بودند که سنی حدود ۵۰ سال داشتند. مسن‌ترین مصاحبه‌شونده از میان کل افراد، زنی مسلمان از ساکنان مزرعهٔ کلانتر بود که بیش از ۹۰ سال (تخمین اهالی مزرعه) سن داشت.

قالب اصلی سؤالات در این پژوهش رویکردی کیفی داشت که هدف آن دستیابی به اطلاعات خام و تجربی درباره زیستن در مزرعهٔ کلانتر بود. نکته کلیدی در مصاحبه‌های باستان‌شناسی دوره متاخر این است که محور اصلی هر

مصاحبه، خاطره و حافظه از تجربه زیستن در دوره‌ای خاص است. عمدتاً یادآوری‌های مصاحبه‌شوندگان از زندگی در روستا و شرایط تاریخی و اجتماعی، مجموعه‌ای پراکنده از وقایع و خاطرات است. در فرایند مصاحبه‌های انجام‌شده در مزرعهٔ کلانتر و روستای حسن‌آباد، علاوه بر پرسیدن سؤالات مد نظر پژوهشگران، تلاش می‌شد که در روند یادآوری خاطرات دخالتی صورت نگیرد. تقریباً از هفت جلسه مصاحبه، شش جلسه به صورت گروهی و با حضور دو نفر یا بیشتر برگزار شد که اغلب از افرادی بودند که مصاحبه با آن‌ها پیش‌تر انجام شده بود. بنابراین، وظیفهٔ مصاحبه‌گر صرفاً پرسشگری نبود، بلکه درک ارتباط بین افراد حاضر برای دستیابی به خاطرات و تفسیر شرایط پاسخ‌دهی با توجه به شرایط مصاحبه و وضعیت مصاحبه‌شوندگان نیز از وظایف وی بود. به همین دلیل، مصاحبه‌ها با آزادی کامل برای مصاحبه‌شوندگان انجام می‌گرفت. پس از ضبط مصاحبه‌ها، گفت‌وگوها روز بعد روی کاغذ پیاده‌سازی می‌شد. در مرحلهٔ نوشتن مصاحبه، تمام شرایط انجام آن توسط محققان مورد بحث قرار گرفته و پاسخ‌ها از لحاظ صحت و صداقت نسبی مورد سنجش قرار می‌گرفتند. سپس بر اساس نتایج به دست آمده، پرسش‌های جلسات بعدی آماده می‌شد.

مسئله اصلی برای باستان‌شناسان، بررسی شرایط و تحولات بدنه فرهنگ باستان‌شناختی روستا در طی صد سال اخیر بود. با توجه به این رویکرد، تمرکز پرسش‌ها بر دریافت اطلاعات درباره درک و تجربه اجتماعی قرار داشت. از پرسیدن سؤالات کلیشه‌ای و حاشیه‌ای مربوط به آداب و رسوم که ارتباطی با شرایط زیستی، اجتماعی و تاریخی نداشتند، خودداری می‌شد. موضوعات اصلی پرسش‌ها به شرح زیر بود:

الف) فرهنگ مادی: معماری، اشیاء منقول و چگونگی تغییرات و تحولات آنها؛
ب) تاریخ روستا: شکل‌گیری بدنه مادی روستا، تغییرات رخ‌داده، شرایط سکونت، مهاجرت و شیوه معیشت؛
پ) تمایز: چگونگی تشخیص معماری و سکونتگاه زرتشتی، و تأثیر ارتباط بین جمعیت زرتشتی و مسلمان بر فرهنگ مادی؛
ت) تأثیر وقایع تاریخی کلیدی بر تغییرات فرهنگ مادی و غیرمادی، مانند جنگ جهانی دوم، تغییرات و انقلاب‌های داخلی و به‌ویژه اصلاحات ارضی در دوران پهلوی دوم؛
ث) ساختار اجتماعی و سیاسی خرد: روابط بین فردی و گروهی، نحوه اداره روستا، ساختار خانواده و نقش جنسیت.

اگرچه پرسش‌ها در قالب‌های فوق تنظیم شده بودند، اما تلاش می‌شد تا چنین ساختاری در جریان مصاحبه محسوس نباشد و مصاحبه‌شوندگان به صورت طبیعی و با توجه به دانش و تجربه خود به پرسش‌ها پاسخ دهند. پاسخ‌ها کاملاً اختیاری بود و از تأکید بیش از حد بر پرسش‌های خاص پرهیز می‌شد تا صادقانه‌ترین و دقیق‌ترین پاسخ‌ها به دست آید. همچنین محدودیت زمانی در حین مصاحبه وجود نداشت و مصاحبه‌شوندگان با آزادی کامل و به شیوه‌های مختلف به پرسش‌ها پاسخ می‌دادند. یکی از ویژگی‌های مهم این نوع آزادی در پرسش‌ها، امکان بهره‌گیری از روایات شخصی و جمعی بود که به مصاحبه‌گران اجازه می‌داد ضمن دریافت پاسخ‌های مستقیم، تحلیل‌های عمیق‌تر و چندلایه از پاسخ‌های مبهم و پیچیده نیز داشته باشند.

نتیجه‌گیری

باستان‌شناسی دورهٔ مدرن و شاخه‌های وابسته به آن، مانند باستان‌شناسی دورهٔ

متاخر (پس از ۱۹۵۰)، مطالعات فرهنگ مادی و باستان‌شناسی رفتاری، طی چند دهۀ اخیر به‌واسطۀ تحولات نظری پویایی که داشته‌اند، رشد قابل توجهی یافته‌اند و به بخشی کلیدی از مطالعات فرهنگی در سطح جهان تبدیل شده‌اند. باستان‌شناسی ایران نیز از این روند کلی مستثنی نبوده است. با این حال، محدودیت‌های موجود در این حوزه عمدتاً ناشی از نبود جریان فکری قوی و منسجم درباره اهمیت مطالعه فرهنگ مادی دورۀ مدرن است؛ چرا که پاسخ‌گویی به سوالات بنیادی این دوره، از جمله تحول فرهنگ و جامعه ایرانی با ظهور امر مدرن، به شدت به چنین مطالعاتی وابسته است.

استفاده از تجربیات باستان‌شناسی تاریخی که امروزه دیگر تنها به ایالات متحده محدود نمی‌شود، همراه با درک عمیق از شرایط تاریخی و تأثیر آن بر فرهنگ مناطق مورد مطالعه، می‌تواند در تعامل با حوزه‌های مختلف نظری و دانشگاهی، در آینده نقش کلیدی در مطالعات تاریخ فرهنگی مدرن ایران ایفا کند.

باستان‌شناسی نو که در دهۀ ۱۹۶۰ پدید آمد، مبانی، رویکردها و روش‌های نوینی را وارد این حوزه کرد و سبب تعامل نظری و نقدپذیری بیشتر در میان باستان‌شناسان شد. یکی از ویژگی‌های مهم باستان‌شناسی نو، طرح پرسش‌های اصولی و علمی، ایجاد فرضیات منطقی و آزمودن آن‌ها به روش‌های علمی و تجربی بود. ظهور رویکردهایی چون استفاده از علوم آزمایشگاهی، شیمی، فیزیک و زمین‌شناسی، نتیجه همین ویژگی و تلاش برای رفع چالش‌های پیش رو در این رشته است. به عبارت دیگر، باستان‌شناسی نو تلاش کرد تا فراتر از داده‌های حسی و قابل مشاهده، به بررسی واقعیت‌های پنهان و مفقود بپردازد و ارتباط منطقی میان آن‌ها برقرار کند.

رابطۀ ایجاد شده میان داده‌های حسی و واقعیت‌های پنهان، منجر به تدوین نظریات میانه (آنالوگ‌ها یا همگون‌ها) شد که نقش مهمی در باستان‌شناسی نو ایفا کردند. همان‌طور که در این تحقیق مشاهده شد، باستان‌شناسان نو برای تدوین این نظریات، از روش‌های علمی و به‌خصوص رویکرد قوم باستان‌شناسی بیشترین بهره را برده‌اند. این زیرشاخه علمی امروزه به گسترش قابل توجهی دست یافته و چارچوبی گسترده برای مقایسۀ الگوها و انگاشته‌های قوم‌نگارانه و باستان‌شناختی طراحی و در پروژه‌های متنوعی اجرا کرده است. این رویکرد در قالب نام‌های مختلفی همچون «باستان‌شناسی قوم‌نگارانه»، «باستان قوم‌نگاری»، «باستان‌شناسی زندگان»، «پیش از تاریخ زنده»، «قوم‌نگاری برای باستان‌شناسی» و «قوم باستان‌شناسی» شناخته شده است و هنوز توافق قطعی بر سر نام آن بین پژوهشگران وجود ندارد. این تنوع نام‌ها نشان‌دهندۀ گستردگی، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فراوان این رویکرد است و ضرورت تلاش‌های روزافزون پژوهشگران برای بالفعل ساختن این توانایی‌ها را یادآور می‌شود. بی‌شک، روند تحولات باستان‌شناسی جهانی به سمت تحقق چنین اهدافی حرکت می‌کند و نقش قوم باستان‌شناسی در تفسیر داده‌های باستان‌شناختی روزبه‌روز گسترده‌تر و کارآمدتر خواهد شد.

منابع

پاپلی، لیلا، گاراژیان، عمران (۱۳۸۹). *بم: بودن یا نبودن*. تهران: انتشارات پاپلی.

پیوتروفسکی، نیکولای (۱۳۴۸). *تاریخ جهان باستان*، ترجمه محمد باقر مؤمنی. تهران: فردوس.

دارک، کن آر. (۱۳۷۹). *مبانی نظری باستان‌شناسی*، ترجمه کامیار عبدی. تهران: مرکز نشر

دانشگاهی.
رفیع‌فر، جلال‌الدین (۱۳۷۵). *عشایر فارس*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
کابلی، میرعابدین (۱۳۸۱). *گزارش یازدهمین فصل کاوش گروه باستان‌شناسی دشت لوت در محوطه باستانی شهداد، پژوهش‌نامه*. تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایران.
میرشکرایی، محمد (۱۳۷۴). *ول*. تهران: آرشیو کتابخانه وزارت میراث فرهنگی.
میرشکرایی، محمد (۱۳۷۷). مهر و آب و آیین. *مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران*، جلد سوم. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
میرشکرایی، محمد (۱۳۷۸). *مهر و داغ*. تهران: آرشیو کتابخانه وزارت میراث فرهنگی.
Abdullah, A. (2015). Social History, Small People History: Annals school of thought perspective. *J. Basic*, *5*(7), 22-26.
Armstrong, D. (2002). Attaining the full potential of historical archaeology. *Historical archaeology*, *35*(۲), ۹-۱۳. https://doi.org/10.1007/BF03374376
Binford, L. R. (1989). Styles of style. *Journal of anthropological archaeology*, *8*(1), 51-67.
Binford, L. R. (1983). Long term land use patterns: some implications for archaeology. *Lulu linear punctated: Essays in honor of George Irving Quimby*, *72*, 27-54.
Binford, L. R. (1981). Behavioral archaeology and the" Pompeii premise". *Journal of anthropological research*, *37*(3), 195-208.
Binford, L. R. (1978). Dimensional analysis of behavior and site structure: learning from an Eskimo hunting stand. *American Antiquity*, *43*(3), 330-361.
Binford, L., & Binford, S. (1968). *New perspectives in archaeology*. Chicago: Aldine Publishing Company.
Binford, L. R. (1962). Archaeology as anthropology. *American antiquity*, *28*(2), 217-225.
Braudel, F. (1967). *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* (XVe – XVIIIe siècle). Armand Colin, Paris.
Braudel, F. (1969). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (deuxième ed.). Paris: Armand Colin.
Campbell, P. R. (1998). The New History: the Annales School of History and Modern Historiography. In W. Lamont, *Historians and Historical Controversy* (pp. 1-17). London: UCL Press.
Cleland, C. E. (2001). Historical Archaeology Adrift? *Historical Archaeology*, *35*(2), 1-8. https://doi.org/10.1007/BF03374375
Cotter, J. L. (1993). Historical Archaeology before ۱۹٦۷. *Historical Archaeology, 27*(۱), ٤-۹.
David, N., & Kramer, C. (2002). Teorizando a etnoarqueologia e a analogia. *Horizontes Antropológicos*, *8*, 13-60.
David, N., & Kramer, C. (2001). *Ethnoarchaeology in action*. Cambridge University Press.
Deagan, C. (1982). Avenues of inquiry in historical archaeology. *Advances in archaeological method anthology*, *5*, 151-177. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-003105-4.50009-1
Eisenhart (2010). Modernity and modernization. *Sociopedia.isa*, 1-15.
Engerman, S. L., & Sokoloff, K. L. (2013). Five hundred years of European colonization: Inequality and paths of development. In C. Lloyd, J. Metzer, & R. Sutch, *Settler economies in world history* (pp. 65-105). Leiden; Boston: Brill.
Fazeli, H., Salimi, M., & Young, R. (2009). Landlord Villages of the Tehran Plain, Iran and Historical Archaeology in Iran. *Iran*, *47*, 149-164. https://doi.org/10.1080/05786967.2009.11864765
Flynn, D. O., & Giráldez, A. (2002). Cycles of Silver: Globalization as historical process. *World Economics*, *3*(2), 1-16.
Funari, P. (1997). Archaeology, History, and Historical Archaeology in South America. *International Journal of Historical Archaeology*, *1*(3), 189-206. https://doi.org/10.1023/A:1027396931403
Galloway, P. (2006). Material culture and text: exploring the Spaces within and between. In M. Hall, & S. W. Silliam, *Historical Archaeology* (pp. 42-65). Oxford; Malden; Carlton: Blackwell.
Gould, R. A. (1978a). Beyond analogy in ethnoarchaeology. In R. A. Gould (Ed.), *Explorations in ethnoarchaeology* (pp. 249–293). University of New Mexico Press.
Gould, R. A. (1978b). The anthropology of human residues. *American Anthropologist*, 80(4), 815–835. https://doi.org/10.1525/aa.1978.80.4.02a00030
Gould, R. A. (1980). Living archaeology. Cambridge University Press
Haedrick, D. R. (1988). *The tentacles of progress: technology transfere in the age of imperialism, 1850-1940*. Oxford; NEW YORK: Oxford University press.
Harsgor, M. (1978). Total History: The Annales

American Antiquity, *77*(4), 737-755. https://doi.org/10.7183/0002-7316.77.4.737

Papoli Yazdi, L. (2013). What He Thought…What He Did: An Archaeological study of Persian Gulf coast colonial sites of Sheikh Khazal Khan in the early twentieth century. *International Journal of Historical Archaeology*, *17*(1), 1-17. https://doi.org/10.1007/s10761-013-0216-3

Papoli-Yazi, L., & Naeimi, M. (2012). Portraits in the Background of ‘‘Nothingness’ ’Sheikh Jabber Burnt House, an Object of Persian Gulf War. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*.

Raab, L. M., & Goodyear, A. C. (1984). Middle-range theory in archaeology: A critical review of origins and applications. *American Antiquity*, 49(2), 255–26.

Reid, A. M., & Lane, P. J. (2004). *Mrican Historical archaeologies*. New York: Springer-Science+Business Media.

South, S. (1994). *Pioneers in Historical Archaeology: breaking new ground*. New York: Springer Science+Business Media.

Trigger, B. (2006). *A History of Archaeological Thought* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Watson, P. J., LeBlanc, S. A., & Redman, C. L. (1971). *Explanation in archaeology: an explicitly scientific approach*. New York: Columbia University Press.

Wolf, E. (1982). *Europe and people without history*. Berkeley: University of California Press.

Yellen, J. E. (1977). Long term hunter-gatherer adaptation to desert environments: A biogeographical perspective. *World Archaeology*, *8*(3), 262-274.

School. *Journal of Contemporary History*, *13*(1), ۱-۱۳. https://doi.org/10.1177/002200947801300101

Koehler, B., Abulafia, D., Bateman, V., Bowen, H., & Crafts, N. (2015). *An Introduction to the History of Capitalism, 600-1900 AD*. London: Legatum Institute. Retrieved from.

Kramer, C. (Ed.). (1979a). *Ethnoarchaeology: Implications of ethnography for archaeology*. Columbia University Press.

Kramer, C. (1979b). An archaeological view of a contemporary Kurdish village: Domestic architecture, household size, and wealth. In C. Kramer (Ed.), *Ethnoarchaeology: Implications of ethnography for archaeology* (pp. 139–163). Columbia University Press.

Kravchenko, S. (2008). Modernity: the analysis of theoretical approaches. *Sociology: History, Theory and pracice*, *9*, 22-32.

Little, B. J. (1994). People without history: update on historical archaeology in United states. *Journal of archaeological method and theory*, *1*(۱), ٥-٤٠. https://doi.org/10.1007/BF02229422

Mrozowski, S. A. (1988). Historical Archaeology as Anthropology. *Historical archaeology*, *22*(1), ۱۸-٢٤. https://doi.org/10.1007/BF03374496

Mrozowski, S. A. (2006). Environments of History: Biological dimensions of Historical archaeology. In M. S. Hall, *Historical archaeology* (pp. 23-٤٢). Oxford; Malden; Carlton: Blackwell.

Orser, C. (1996). *A historical archaeology of the modern world*. New York: Springer Science+Business Media.

Orser, C. (2002). *Historical Archaeology*. New York: Pearson.

Orser, C. (2012). An Archaeology of Eurocentrism.